

Osmanlı-Kaçar Münasebetlerine Nişânlar Üzerinden Bakmak: II. Abdülhamid Dönemine Dair Bir Deneme

Studying Ottoman-Qajar Relations Through the Orders (Nishāns): An Essay on the Era of Abdulhamid II

Akın KİREN¹

Özet

Nişân verme uygulaması, 19. yüzyılla birlikte Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da yaygın hale gelmiş, diplomasinin olmazsa olmaz unsurlarından birine dönüşmüştü. Öyle ki; öteki nişânların yanında, devlet işlerinde ön planda yer almayan kadınlar için bile her iki ülkede *Şefkat* ve *Afitâb* gibi nişânlar çıkarılmıştı. Bu çalışma, zihinsel arka planında II. Abdülhamid dönemi Osmanlı-Kaçar ilişkilerinin genel seyrini bulundurarak; hükümdarların, simgesel bir anlam taşıyan nişânları diğerinin tebaasına yönelik nasıl kullandıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Zira nişânların kimlere verildiğinin ve bunun dönem içindeki yoğunluğunun takip edilmesiyle, farklı alanlardaki münasebetlerin gelişimine dair de fikir edinilebileceği düşünülmektedir. Çalışmanın temelini teşkil eden arşiv belgeleri incelendiğinde, özellikle İran şahlarının süregelen problem sahalarında veya menfaat alanlarında nişân verme konusunda oldukça eli açık davrandıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda, diplomatik ve bürokratik konulardaki kişiler ile yakınlarının yanı sıra; Şia'nın tarihi merkezi olarak görülen Irak'ın Atabât-ı 'Aliyye bölgesinde, tüm Müslümanların kutsalı Hicaz'da, sınır hattında ya da ticaret rotaları üzerinde yaşayanlar, uygulamanın ilk muhatapları olmuşlardır. Öte yandan, çalışmada sunulan belge ve örnekler, iki tarafın da nişânlar yoluyla diğer tarafla diyalog kurma ve görünür olma amacına büyük ölçüde ulaştığını göstermektedir. Çalışma, Kaçar dönemi İran nişânları üzerine kapsamlı ilk Türkçe inceleme olmakla birlikte, alana; söz konusu nişânların Osmanlı tebaasına ve Osmanlı nişânlarının İran

¹ Dr., email: akinkiren@gmail.com

tebaasına verilmesine dair özgün bir katkı sağlamaktadır. Çalışmanın temel kaynaklarını, Osmanlı arşiv belgelerine ilaveten, Farsça, İngilizce ve Türkçe birincil ve ikincil kaynaklar oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kaçar, Nişân, Diplomasi, II. Abdülhamid.

Abstract

The practice of giving order (*nishân*) became common and one of the indispensable elements of diplomacy in the Ottoman Empire and Iran during the nineteenth century. In fact, besides other orders, even for women who were not at the forefront in the state affairs, orders such as *Şefkat* (charity) and *Afıtâb* (sun, beauty) were introduced in both countries. This study, keeping the general situation of Ottoman-Qajar relations during the Abdulhamid II period in mind, aims to reveal how rulers used the orders, which were bearing a symbolic meaning, towards citizens of the other. Because, it is thought that it is possible to get an idea on the development of relations in different fields by following to whom the orders were given and how intense this practice was in the period in question. When the archival documents that constitute the basis of the study are examined, it has been determined that the Iranian shahs were very generous in resorting to orders in ongoing problematic issues and/or areas of interest. In this regard, besides people in diplomatic or bureaucratic positions and their relatives, those who lived in the Atabât-ı 'Aliyye region of Iraq, which was considered as the historical center of Shia, in Hijaz, the holiest site of all Muslims, in the border regions or along the trade routes, were the first addressee of the practice. On the other hand, the documents and examples presented in this study show that both administrations achieved their purpose of establishing dialogue with the other side and becoming visible to a great extent. Besides being the first comprehensive Turkish work on Iranian orders of the Qajar period, this study provides a unique contribution to the field regarding the orders' being given to Ottoman citizens and the Ottoman orders' being given to Iranian citizens. The main sources of the study are the primary and secondary sources in Persian, English and Turkish along with the Ottoman archival documents.

Key Words: Ottoman, Qajar, Nishân, Diplomacy, Abdulhamid II.

Giriş

II. Abdülhamid (1876-1909), Mart 1898'de İran Şahı Muzafferüddin'e (1896-1907) iktidarının üst düzey sembollerinden *İmtiyaz Nişâm* vermişti. Şah'a bu armağanı takdim etmek için, reisliğini Mehmed Rebii Paşa'nın yaptığı ve aralarında yaverlerden Binbaşı Mazhar Bey'in bulunduğu bir heyet Tahran'a gönderilmişti. Heyetin, yani Padişah'ın özel temsilcilerinin, Şah'la ve İran yetkilileriyle gerçekleştirdiği görüşmelere ve oradaki izlenimlerine dair raporları,

bu ziyaretin amacının yalnızca nişân teslimi olmadığını açıkça göstermektedir. II. Abdülhamid yönetimi, bu vesileyle hem Şah'ın yakınlığını kazanmaya çalışmış hem de ziyareti iki ülke arasındaki bazı meselelerin ele alınması için fırsat olarak görmüştü.² Dolayısıyla aslında bu bahaneyle, diğer tarafla doğrudan diplomatik bir temas kurulmuştu. Bu arada da olabildiğince karşı tarafın “dostluğu” kazanılmaya çalışılmıştı. Heyetin Tahran’da kaldığı süre sonunda, Tahran Sefareti tarafından mihmandarlık eden, güvenliği sağlayan ve kritik makamlarda bulunan bazı İranlılara, *Osmanî* ve *Mecidî* nişânları verilmesi teklif edilmişti.³ Böylece bir de, İran idarî makamlarında etkili olan öteki kişilerin Devlet-i ‘Aliyye’ye muhabbeti artırılmak istenmişti.

Aslında eski zamanlardan itibaren, hükümdarlar, önce kendi tebaasına, sonra da topluma yararı dokunan yabancılara çeşitli hediye ve ödüller vermişlerdi. Bunlardan biri olan madalyaların ilk örnekleri sayılabilecek bazı taltif araçları Roma İmparatorluğu’nda görülmüştü. Benzer uygulamalar, ilerleyen zamanlarda dünya üzerinde pek çok ülkede ve özellikle yeni çağın başlamasıyla Avrupa’da yaygınlaşmıştı. 19. yüzyıla gelindiğinde ise; “*madalyayı ve onun bir türü olan nişânı*” kullanmayan devlet neredeyse kalmamıştı.⁴ Bu devletler arasında, Osmanlı İmparatorluğu ile İran da vardı.

Osmanlı teşrifat yöntemleri 19. yüzyılda büyük bir değişiklik geçirmişti. Yüzyılın ilk çeyreği ile ortası arasında, “*aceleyle ve acemice*” bir takım değişiklikler yapılmış, fakat sonları yaklaştıkça belli kurallar oturtulmuştu. Devleti yönetenler, diplomatik protokol ve teşrifata dair epey tecrübe kazanmışlardı. Bununla birlikte, teşrifat artık, daha çok “*takılan nişanlarla*” sağlanmaya başlamıştı.⁵ Erhan bu hususta şöyle demektedir:

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 63/40, 2 Nisan 1314 (9 Mayıs 1898).

³ Sefir, Teşrifat-ı Umumiye ile Dâhiliye Nazırlarına birinci rütbeden *Nişân-ı Osmanî*, diğer bazı İranlılara aynı rütbeden *Nişân-ı Mecidî* verilmesini teklif etmişti. Bkz. BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.), 175/361, 28 Zilkade 1315 (20 Nisan 1898).

⁴ Metin Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları: Belgelerle Tarihi*, DMC, İstanbul 2001, s. 12; Ayrıca Osmanlı arşiv belgelerinde yapılan incelemelerde, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ve İran yönetimlerinin yanı sıra, Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya, İspanya, İtalya, Belçika ve Habeşistan’ın; Papalık’ın; İmparatorluk’tan daha yeni ayrılmış Yunanistan, Romanya ve Sırbistan’ın; kâğıt üzerinde hala Osmanlı’ya bağlı Bulgaristan’ın; hatta Karadağ Prenslığı’nin Osmanlı tebaasına kendi nişânlarını verdikleri görülmüştür. Ancak tüm bu ülkelerin nişânlarıyla kıyaslandığında, İran tarafından verilen nişân miktarının daha fazla olduğu fark edilmiştir.

⁵ Karateke’ye göre, “*eskiden büyük bir çeşitlilik arzeden kıyafet ve serpuşların dökümü merasim kayıtlarından yavaş yavaş kayboldu. Böylece, karmaşık bir simgeler bütününden daha sade simgelere geçildi. Osmanlı merasimleri hâkim Avrupa kültürüyle/simgeleriyle eklemlendi.*” Hakan Karateke,

“Abdülmeccid ve Abdülazîz’in saltanatları sırasında giderek artan biçimde uygulanan nişân ve para verme uygulaması, II. Abdülhamid döneminde en üst noktasına ulaşmış, hatta Sultan’ın bizzat yönetmeye çalıştığı Osmanlı dış politikasının önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.”⁶

Kaçar İrani’na bakıldığında ise (1796-1925); yaygınlaşması batısındaki komşusuna göre biraz geç de olsa, aşağı yukarı aynı tarihlerde benzer bir gelişme burada da yaşanmıştı. İran’da söz konusu gelenek, Feth Ali Şah (1797-1834) ve Muhammed Şah (1834-1848) dönemlerinde yerleşmeye başlamış, Nasirüddin Şah’ın iktidarının (1848-1896) ikinci yarısında en yaygın seviyesine erişmişti.⁷ Hatta Şahidî’nin ifade ettiği şekilde, onun döneminin ortalarından itibaren bir çeşit “enflasyon” söz konusuydu.⁸ Bu yıllarda nişân dağıtma konusunda Osmanlı yönetimi en eli açık dönemini yaşasa da, İran yönetimleri, aşağıda görüleceği üzere Osmanlı tebaasına adeta diğerini gölgede bırakacak sayıda nişân vermişti. Bu durum, İran’ın, komşusunun semboller konusunda bir kaç on yıl önce yaşadığı deneyimsizliği, 1870’lerden itibaren yaşamıyla ilişkilendirilebilir. Ancak birbirlerine atfettikleri önem ve genel anlamda diğer taraftan beklentilerinin derecesi, ihmal edilemeyecek bir etkidir.

19. yüzyıl, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de İran için modernleşme sancılarının sürdüğü ve toprak bütünlüğü ile egemenlik konusunda ciddi kaygıların duyulduğu bir yüzyıldı. Bu nedenle, Batılı güçlerin etkisinden kaçılan bir ortamda, ideolojik çekişmeyi sürdürmek ya da bunu açıktan sergilemek ülke yöneticilerine doğru görünmemiş; 16. yüzyılın ilk yıllarından itibaren süren yaklaşık dört asırlık rekabetin aynı sertlikle devam ettirilmemesi yönünde eğilim belirmişti. Temkinli bir tavırla, münasebetlerin “dostluk” ve iyi niyet eksenli yürütülmesi daha mantıklıydı. Böylece, yüzyılın başlarından sonra iki ülke ticari ilişkileri gelişme göstermiş; üçüncü çeyreğin içinde karşılıklı düzenli diplomatik temsilcilikler açılmıştı.⁹ Nihayet son çeyreğe gelindiğindeyse, gerek yöneticiler arasında gerekse toplumsal alanda daha sıkı temaslara girilmişti.¹⁰ Bu temaslara etkisi, taltifat yöntemleri ile sembolere de yansdı.

Padişahım Çok Yaşasın! Osmanlı Devletinin Son Yüzyulunda Merasimler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 214.

⁶ Çağrı Erhan, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Yabancı Gazetecilere Nişan Verme ve Maaş Bağlama Politikası”, *Osmanlı*, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 684.

⁷ J. M. Landau, “Nishân”, *The Encyclopaedia of Islam*, 1995, VIII, s. 58.

⁸ Yahyâ Şahîdî, “Decorations”, *Encyclopaedia Iranica*, VII/2, s. 197-202; Bu ansiklopediyeye internetten erişim mümkündür: <http://www.iranicaonline.org/articles/decorations>

⁹ 1860’lara geldiğinde, İstanbul’daki daimî elçiliğin yanında, Bağdat, Basra, Kahire, Erzurum vb. Osmanlı kentlerinde konsolosluklar açılmıştı. Afshin Marashi, *Nationalizing Iran: Culture, Power, and the State, 1870-1940*, University of Washington Press, Seattle and London 2008, p. 20.

¹⁰ Bkz. Akın Kiren, “II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslâmî Uygulamaları Ekseninde Osmanlı-İran İlişkileri?” (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Nişân ve madalyaların işlevlerine dikkat çeken Erüreten, ilk olarak, verenler açısından hükümlerlik simgesi olma, söz konusu toplumun bağımsızlığını vurgulama, hatta öteki toplumlara bunu ilan etme gibi faydalarına değinmektedir. İkincisi, verilen kişi dışındakileri özendirme amacına işaret ederek, “*bu sayede devlete bağlılığın artacağı düşünülmür*” demektedir. Alanlar açınsındansa, belli bir onurun, üstün başarı ve yararlılığın ya da bazen bir makama atanışın sembolü şeklinde kullanıldıklarını ifade etmektedir.¹¹ Bununla birlikte, nişânı (veya madalyayı) veren makam, verdiği kişinin konum ve statüsüne göre farklı beklentiler içinde olabilir. Yani örneğin, bir sadrazama nişân verildiğinde beklenen karşılıkla, sıradan bir kişi aldığında beklenenin, ortak yönleri olacak ama bu ikisi tamamen örtüşmeyecektir.

Bu çalışmada, Padişah II. Abdülhamid ile onun dönemi İran şahlarının, birbirlerine ve diğerinin tebaasına ne sıklıkta, hangi şartlarda ve ne gibi amaçlarla nişân verdikleri incelenecektir. Çünkü böyle bir inceleme; öteki ülkenin ve toplumun nasıl algılandığı ve ilişkilerdeki önceliklerin neler olduğu yönünde ipuçları verecektir. Öte yandan, nişânların verilmesinin veya verilme şekil ile şartlarının, münasebetleri “tamamen” yansıttığı iddia edilmemektedir. Yazının amacı bir çeşit niyet okuması yapmak değildir. Bu sebeple, aşağıda yazılanlar okunurken, nişânların verilme amaçlarının yazardan farklı yorumlanabileceği mutlaka akılda tutulmalıdır. Ancak konuyla ilgili mümkün olduğunca fazla sayıda belgenin incelenmiş olması, yazara göre, yorumlar konusunda yazının güvenilirliğini artırmaktadır.

Çalışmanın, giriş ve sonuç bölümleri dışında dört alt başlığı bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi, II. Abdülhamid yönetiminin İranlılara ve bu dönemde İran tahtında bulunan üç şahın Osmanlılara verdikleri nişânlar üzerinedir. Ardından, dağıtılan nişânların, hangi alanlarda ve daha ziyade kimlere verildiği sorgulanacak, bunun bir beklentiyle ve devlet politikasını destekleyecek şekilde yapılması üzerinde durulacaktır. Son alt başlık ise nişânlarla ilgili dikkat çeken hususlara dairdir. Bu başlık altında, belgelerde ve diğer kaynaklarda öne çıkan ilginç noktalara değinilecektir.

Osmanlı Nişânları ve İranlılar

Edhem Eldem, Osmanlı İmparatorluğu’nda nişân ve madalya verme “icadının”, Mısır’ın Napoleon Bonaparte’a bağlı Fransız güçleri tarafından işgal edilmesi ve hemen sonrasında denk geldiğine işaret etmektedir: Amiral Nelson’ın komuta ettiği İngiliz güçleri, Napoleon’un emrinde bulunan Amiral Brueys kumandasındaki Fransız donanmasını 1798 Ebukır Savaşı’nda yenmişti. Bu zafer her ne kadar Mısır’ın işgalini etkilememiş olsa da; Osmanlı Ordusu’na cesaret vermiş ve “*daha önce benzeri görülmemiş türde diplomatik ve askeri ittifakları*

¹¹ Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişânları*, s. 12.

tetiklemesi açısından Osmanlı Devleti üzerinde muazzam bir etki' yapmıştı. Zaferin ardından Nelson'a verilen çelenk şeklinde bir adet mücevherse, erken örnekleri daha sonra 1801-1812 yılları arasında yaygınlaşan ve 19. yüzyıl boyunca adeta olmazsa olmaz bir uygulamaya dönüşen Osmanlı nişân geleneğinin başlangıcı kabul edilmektedir.¹² Bu tarihten itibaren, Osmanlı Padişahları, *İftihar*, *İmtiyaz*, *Osmanî* ve *Mecidî* gibi isimlerle çeşitli nişânlar vermişlerdir. II. Abdülhamid döneminde de; bunlardan *Osmanî* ve *Mecidî* nişânlarının dağıtımına devam edilmiş, ayrıca *Nişân-ı Âli-i İmtiyaz*, *Şefkat* ve *Hanedan-ı Âli Osman* gibi yeni bazı nişânlar ihdas edilmiştir.¹³

Abdülhamid yönetiminin İranlılara verdiği nişânlara bakıldığında, ilk olarak, bekleneceği üzere diğer taraf hükümdarlarına (şahlara) en üst düzey nişânın takdim edildiği görülmektedir. İmparatorluğun bu dönem nişânlarının en muteber sayılanı, *Nişân-ı Âli-i İmtiyaz* (*İmtiyaz Nişânı*) idi. Bu nişân, ilmi, mülki ve askeri alanlarda devlete üstün hizmeti geçen kişilere verilmek üzere, 1878 (1295) yılında, yalnızca tek rütbeli (dereceli) olarak çıkarılmıştı. Dolayısıyla, daha önceden verilmeye başlanan *Osmanî* ve *Mecidî* nişânlarına göre daha üst bir mükafat (ya da gönül alma) aracı olması düşünülmüştü.¹⁴ Erüreten, ortasındaki çemberin dışına altın harflerle "hamiyet", "gayret", "şecaat" ve "sadakat" kelimeleri monte edilen bu nişânın, sıradan kişilere verilmediğini; devletin üst kademelerinde bulunan görevliler ile istisnai olarak iyi ilişkiler içerisinde bulunan yabancı hükümdarlar ve onların üst düzey devlet adamlarına uygun görüldüğünü ifade etmektedir. Nişânın; sahibinin ölümünde geri alınmayıp, talik hakkı olmaksızın vereseye intikal etmesi de (yani mirasçılara kalması), önemi ve nadiren verilmesinden dolayıdır.¹⁵

¹² Bkz. Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişân ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2004; Aslında madalya geleneği bundan çok daha önce başlamıştı. İlk kez 1480'lerde yurt dışında Fatih Sultan Mehmed adına madalyalar yapılmıştı. Ancak bunların imalı ve dağıtılması gerçek anlamda 1730'lara, I. Mahmud (1730-1754) devrine kalmıştı. Ardından, III. Osman (1754-1757) ve I. Abdülhamid (1774-1789) zamanlarında madalyalar verilmişti. Madalyaların iyice yaygınlaşması ise Napolyon'un Mısır'ı işgali sonrasıydı. Bkz. Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişânları*, s. 13; Landau, "Nishân", p. 59.

¹³ Öte yandan, 1898 (1320) senesinde bir de devletin kurucusu Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi adına bir nişân ihdas edilmiş, ancak bilinmeyen bir sebepten ötürü bu nişân hiç dağıtılmamıştı. Bkz. Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişânları*, s. 301; İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, *Osmanlı Nişânları*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s. 28-29.

¹⁴ Esasında bu nişânın çıkarılmasında Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde kullanılmış "esrarengiz" İmtiyaz Nişânından esinlenilmişti. Bkz. Eldem, *İftihar ve İmtiyaz*, s. 272.

¹⁵ Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişânları*, s. 294; Artuk ve Artuk, *Osmanlı Nişânları*, s. 25-27.

II. Abdülhamid döneminde, 1886 ve 1898 yıllarında, Nasirüddin ile Muzafferüddin Şah'a *İmtiyaz Nişânları* gönderilmiştir.¹⁶ Bununla birlikte, Osmanlı yönetimi, Muzafferüddin Şah'ın 1900 yılında gerçekleşen İstanbul ziyareti sırasında, bir de İran Sadrazamı Ali Asgar Han'a bu nişândan vermiştir.¹⁷ Ancak yapılan araştırmada, bu dönemde İran tahtında oturan üçüncü Kaçar Şahı Muhammed Ali'ye (1907-1909) *İmtiyaz Nişânı* verildiğine dair bir belgeye rastlanamamıştır.¹⁸

*İmtiyaz Nişânı*nı çıkaran II. Abdülhamid yönetiminin; daha önceki padişahlar döneminde verilmeye başlanan nişânlardan kullanmaya devam ettiği ilk nişân, *Nişân-ı Osmanî (Nişân-ı Ali-i Osmanî)* idi. Bu nişân, Sultan Abdülaziz zamanında (1862/1278 yılında), dört rütbe olarak çıkarılmıştı. Ayrıca o tarihlerde en önemli Osmanlı nişânı olması düşünülmüştü. Nişânın kırmızı mineli orta bölümünde, bir hilal ve onun üstünde-en yukarıda "El müstenid Bittevfikat El Rabbaniye", ortada "Abdülaziz Han" ve altta "Melik ül Devletül Osmaniye" ifadeleri bulunmaktaydı. İmparatorluğun son zamanlarına kadar, kaydı hayat şartıyla verilmeye devam etmişti.¹⁹ İncelenen dönemde, İran Sefiri

¹⁶ Nasirüddin Şah'a nişân gönderilmesi ve nişânı götüren heyetin başındaki Nusret Paşa ile maiyetindeki memurlara Şah tarafından nişân ve madalya verilmesi hakkında bkz. BOA, İrade Dahiliye (İ.DH.), 988/77992, 14 Recep 1303 (18 Nisan 1886); BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Nâme-i Hümayûnlar (Y.PRK.NMH.), 3/50, 25 Şaban 1303 (29 Mayıs 1886); Muzafferüddin Şah'a ise, Mehmed Rebiî Paşa ve Mazhar Bey aracılığıyla nişân gönderilmiş, Şah da cevaben duyduğu memnuniyeti ve teşekkürlerini telgrafla bildirmişti. Bkz. BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Hariciye Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.HR.), 24/4, 2 Zilkade 1314 (4 Nisan 1897); BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Posta ve Telgraf Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.PT.), 16/98, 9 Şevval 1315 (3 Mart 1898); BOA, Y.PRK.PT., 16/122, 13 Şevval 1315 (7 Mart 1898); BOA, İrade Hususi (İ.HUS.), 63/20, 7 Zilkade 1315 (30 Mart 1898); BOA, Y.PRK.NMH., 7/42, 8 Zilkade 1315 (31 Mart 1898); BOA, Y.MTV., 175/361, 28 Zilkade 1315 (12 Nisan 1898); BOA, Y.EE., 63/40, 20 Zilhicce 1315 (12 Mayıs 1898).

¹⁷ BOA, İrade Taltifat (İ.TAL.), 227/26, 17 Cemaziyelahir 1318 (12 Ekim 1900).

¹⁸ Bunu, Muhammed Ali Şah'ın iktidarda kalış süresinin kısalığıyla veya 1906 İran Meşrutiyet Hareketi zamanında sınır sorunlarından ötürü ilişkilerin gerilmesiyle ilişkilendirmek mümkündür. İki ülke arasında 1840'lardan 1913 İstanbul Protokolüne kadar olan dönemde yaşanan sınır sorunları ve bunları çözmek için yapılan görüşmeleri farklı açılardan inceleyen çalışmalardan öne çıkanlar şunlardır: Melike Sarıkcıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013; Sabri Ateş, *The Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 2013; Richard Scofield (Ed.), *The Iran-Iraq Border, 1840-1958*, IV, Archive Editions, Buckinghamshire 1989; Firoozeh Kashani-Sabet, "Fragile Frontiers: The Diminishing Domains of Qajar Iran", *IJMES*, XXIX, 2, 1997, p. 205-234.

¹⁹ Ancak murassa verilenlerinin bir kısmı, Padişah iradesiyle vereseye intikal ettirilmişti. Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişânları*, s. 234-235; Artuk ve Artuk, *Osmanlı Nişânları*, s. 19-23.

Urfauddevle Mirza Rıza Han'a (murassa/değerli taşlarla süslü),²⁰ eski sefir Mirza Esedullah Han'a (murassa),²¹ İran vezirlerinden Nasirü's Saltana Nasrullah Han'a (birinci rütbe)²² ve İran Medrese-i İslâm Nazırı Aga Mirza Sadık'a (ikinci rütbe)²³ *Osmanî* nişânları verilmiştir.

Kullanımı devam eden ikinci nişân *Mecidî* (*Mecidîye*) *Nişâm* idi. Sultan Abdülmecid zamanında (1851/1268 yılında) beş rütbeli olarak verilmeye başlayan bu nişânın ortasında, hafif bombeli ve üzerinde tuğra bulunan bir kısım vardı. Bunun çevresine, kırmızı bir mine üzerine, alt kısma "sene 1268", üste "hamiyet", sola "gayret" ve sağa "sadakat" ifadeleri altın harflerle monte edilmişti. Nişân, aynı *Osmanî* nişânı gibi kaydı hayat (yaşadığı müddet) şartıyla verilmiş, sahibi öldüğünde geri alınmıştı. Sultan Abdülhamid'ten sonra, İmparatorluğun sonuna kadar da dağıtmaya devam etmişti.²⁴ II. Abdülhamid iktidardayken, Tahran Vezir-i Bekayası Mirza Ali Han'a (birinci rütbe),²⁵ İran Sefiri Alaü'l-melik Mirza Mahmud Han'a (birinci rütbe),²⁶ Şah'ın baştabibi Mösyö Schnider'e (birinci rütbe),²⁷ İran dışişleri memurlarından Ali Ekber Han'a (ikinci rütbe),²⁸ İstanbul Sefareti Başkatibi İsmail Han'a (ikinci rütbe),²⁹ İran sefirinin oğlu süvari teğmeni Muhsin Han'a, sefirin kardeşinin oğlu teğmen Mehdi Han'a (üçüncü rütbe)³⁰ ve Tahran Maarif memurlarından Şir Ali Bey'e (dördüncü rütbe)³¹ *Mecidî* nişânları verildiği tespit edilmiştir.

İmtiyaz Nişâm dışında yeni ihdas edilen nişânlardan biri, *Şefkat Nişâm* idi. Esasen bu nişân, Abdülhamid yönetimi tarafından çıkarılan ilk nişândı. 1878 (1295) yılında (*İmtiyaz Nişân*ından üç ay önce), Osmanlı-Rus Harbi'nin yarattığı travmayı aşma ve yaraları sarma gayesiyle "sadece kadınlara verilmek üzere" üç

²⁰ BOA, Babıâli Evrak Odası Evrakı (BEO.), 1881/141068, 3 Rebiyülahir 1320 (10 Temmuz 1902).

²¹ BOA, BEO., 641/48003, 22 Zilhicce 1312 (16 Haziran 1895).

²² Nasrullah Han'a bu nişân tebdilen verilmişti. Yani, daha önce verilen daha küçük rütbede bir nişân değiştirilerek derecesi yükseltilmişti. BOA, İ.TAL., 201/46, 17 Şevval 1317 (18 Şubat 1900).

²³ BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.), 2/76, 30 Zilhicce 1306 (27 Ağustos 1889).

²⁴ Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları*, s. 208; Artuk ve Artuk, *Osmanlı Nişanları*, s. 15-19.

²⁵ BOA, İ.TAL., 201/46, 17 Şevval 1317 (18 Şubat 1900).

²⁶ BOA, İ.TAL., 110/50, 25 Şevval 1314 (29 Mart 1897).

²⁷ BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.), 502/144, 27 Rebiyülevvel 1324 (21 Mayıs 1906).

²⁸ BOA, İ.TAL., 157/63, 14 Recep 1316 (28 Kasım 1898).

²⁹ BOA, İ.DH., 1255/98476, 21 Cemaziyelevvel 1309 (23 Aralık 1891).

³⁰ BOA, İ.TAL., 196/65, 28 Şaban 1317 (1 Ocak 1900).

³¹ BOA, İ.DH., 1012/79924, 29 Rebiyülevvel 1304 (26 Aralık 1886).

rütbeli olarak çıkarılmıştı.³² Nişânın ortasına Padişah'ın "El Gazi" unvanlı tuğrası ve onun altına "1295" tarihi işlenmişti. Bunun etrafındaki yeşil mine üzerine ise, altın harflerle, "insaniyet", muavenet" ve "hamiyet" kelimeleri monte edilmişti.³³ Bu nişânın kadınlara verilmesi ve etkileyici-zarif bir şeklinin olması, Turan'ın işaret ettiği gibi, Padişah'ı "boş ve centilmen bir hükümdar olarak resmediyordu".³⁴ Nasirüddin Şah'ın haremî Emine Akdes'e (birinci rütbeden),³⁵ Sefir Alaü'l-melik *Mirza Mahmud Han'ın iki eşine (ikinci rütbe)*,³⁶ *Sefir'in oğlu Muhsin Han'ın eşine (ikinci rütbe)*,³⁷ *İran'ın Mısır Genel Konsolosu Muhammed Han'ın eşine (ikinci rütbe)*³⁸ ve *İstanbul Sefareti Baştercümanı Nevruz Han'ın eşine (ikinci rütbe)*,³⁹ incelenen tarih aralığı içinde Şefkat Nişânı verilmiştir.

Öte yandan, Abdülhamid yönetiminin vermeye başladığı son nişân, *Hanedan-ı Âli Osman Nişânı*'dir. 1892 (1311) yılında tek rütbe olarak çıkarılan nişânın nizamnâmesinde, Padişahça uygun görülecek hanedan mensuplarına, devlete maddî-manevî destek sağlayan yabancı hükümdarlara, hanedanlarına veya iyi hizmeti ve sadakati görülen Osmanlı devlet memurlarına verilebileceği ifade edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde bu nişânın, Osmanlı ailesinden olanlar⁴⁰ ile, İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Belçika gibi ülkelerin hanedan mensuplarına verildiğine dair örnekler bulunmaktadır. Ancak

³² Başlangıçta *Şefkat Nişânı*'nın, harpte cephe gerisinde orduya para toplamak, atölyelerde erzak hazırlamak ya da hastanelerde yaralılara bakmak gibi işlerde yararlık gösteren Osmanlı kadınlara verilmesi düşünülmüştü. Ancak harbin ardından, zaman içinde diğer ülkelerin tebaası olan kadınlara da verilmişti. Bkz. Namık Sinan Turan, "19. Yüzyılda Osmanlı Diplomasisinde Nişânın ve Madalyanın Sembolizminden Yararlanma Konusunda Bir Örnek: Şefkat Nişânı", *CIÉPO 19: Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları-I*, İSTESOB Yayını, İstanbul 2014, s. 506.

³³ Erüreten, bu nişânın kadınlara genellikle kocalarının mevkileri göz önünde bulundurulmuş olarak verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, yayımlanan nizamnamenin yedinci maddesine göre, verilen kişi öldüğünde bu nişân, yadigâr olarak talik hakkı olmaksızın varislere bırakılmaktaydı. Bkz. Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişânları*, s. 287-288; Artuk ve Artuk, *Osmanlı Nişânları*, s. 23-25.

³⁴ Turan, "19. Yüzyılda Osmanlı Diplomasisinde Nişânın", s. 517.

³⁵ BOA, İ.DH., 985/77800, 10 Recep 1303 (14 Nisan 1886).

³⁶ BOA, İ.TAL., 110/51, 25 Şevval 1314 (29 Mart 1897).

³⁷ BOA, Yıldız Perakende Evrakı, Hazine-i Hâssa Nezâreti Evrakı (Y.PRK.HH.), 32/23 (Sıra 16, 18), 12 Cemaziyeahir 1318 (7 Ekim 1900).

³⁸ BOA, İ.DH., 999/78948, 23 Zilkade 1303 (14 Nisan 1886); BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.), 1388/20, 2 Rebiyülahir 1304 (29 Aralık 1886).

³⁹ BOA, İ.DH., 1166/91156, 19 Cemaziyelevvel 1307 (11 Ocak 1890); BOA, İ.DH., 1172/91631, 23 Recep 1307 (15 Mart 1890).

⁴⁰ Örneğin, Osmanlı şehzadeleri ile Neslişah Sultan gibi hanedan mensubu kadınlara verildiğine dair örnekler vardır. Ayrıca çıkarılan nizamnamede, nişânların, sahiplerinin vefatı halinde talik hakkı olmaksızın vereseyle terk olunacağı ifade edilmişti. Bkz. Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişânları*, s. 298-299; Artuk ve Artuk, *Osmanlı Nişânları*, s. 27-28.

Kaçar ailesi üyelerine verildiğini gösteren vesikaya rastlanamamıştır. Sultan Reşat (1909-1918) tarafındansa, 1914 yılında son Kaçar Şahı Ahmed'e (1909-1925) verilmiştir.⁴¹

Tüm bunların yanında, modernleşme çabaları kapsamında, gerek İran yönetimlerinin talebiyle gerekse İran'da etkili olmaya çalışan ülkelerin isteğiyle, bu ülkeye gönderilen Batılılar da Tahran Sefareti'nin teklifi sonucu Osmanlı nişânlarıyla taltif edilmiştir. Örneğin, Tahran'daki Flemenk elçisine birinci rütbeden *Mecidi Nişânı* verilmiş;⁴² Nizamü'l-mülk unvanı ve Emirtümen rütbesine sahip Tahran Polis Nazırı Kont Dimonte Forte, "Saltanat-ı Seniyye'ye dostça duygular içinde olduğu için", kendisine daha önce verilen üçüncü rütbe *Mecidi Nişânı* ikinci rütbeyle değiştirilmiş veya Mızıka-i Şahî muallimi Mösyö Kebavere aynı nişânın dördüncü rütbesiyle ödüllendirilmiştir.⁴³ Tahran yönetimiyle doğrudan ilişkide olan bu kişilere verilen nişânları, hem onların desteğini temin gayesi hem de onlar üzerinden görünür olma isteğiyle açıklamak mümkündür.

Kaçar Nişânları ve Osmanlılar

İran coğrafyası üzerinde yüzyıllardan beri sembolik olarak kullanılan figürlerin başında, aslan ve güneş (şir-u hurşid) figürleri gelmektedir.⁴⁴ Bu ikisi

⁴¹ BOA, İrade Hariciye (İ.HR.), 4434/29, 23 Cemaziyelahir 1332 (19 Mayıs 1914); BOA, İrade Mabeyn-i Hümayûn (İ.MBH.), 15/50, 24 Cemaziyelahir 1332 (20 Mayıs 1914); BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 235/72, 22 Cemaziyelahir 1332 (18 Mayıs 1914).

⁴² BOA, İ.TAL., 387/13, 2 Muharrem 1324 (26 Şubat 1906).

⁴³ BOA, İ.HR., 311/19856, 3 Zilhicce 1305 (11 Ağustos 1888).

⁴⁴ Aslan ve güneş motiflerinin kullanımı eski Mezopotamya medeniyetlerine kadar uzanmaktadır. İran'da, İslâmiyet'ten önce de bazı sikkelerin üzerinde kullanılmıştır. Safevi dönemindeki ilk örnekleri Şah I. Abbas (1588-1629) zamanına aittir. Kaçarlar döneminde ise, Feth Ali Şah tarafından devletin resmi alameti olarak kabul edilmiştir. Nişân dışında, bayrak ve sancakların üzerinde, paralarda, Saray'daki resimlerde ve hatta 19. yüzyıl sonlarında İran'ın Kızılayı olarak kurulan kurumun armasında kendini göstermiştir. Kızılhaç'ın (1863-64) ve ardından Osmanlı-Rus Harbi sırasında Osmanlı Kızılayı'nın (Hilal-i Ahmer) faaliyetlerine başlamasından sonra, İran kendi örgütünü kurmuş, buna *Cemiyet-i Şir-u Hurşid-i Sorh* (*Kızıl Aslan-Güneş Cemiyeti*) ismini vermiştir. Böylece bir de aslan-güneş motifinden oluşan amblem belirlenmiştir (*Cemiyet-i Şir-u Hurşid-i Sorh* konusuna dikkatimi Prof. Dr. Cemil Aydın çekmiştir. Kendisine teşekkürü borç bilirim). Bu ikisinin İran'ın adeta milli amblemini oluşturduğu İngiliz telgraf şirketinin doktoru olarak 1866-1881 yılları arasında İran'da kalan Wills'in 1891 yılında yayımlanan kitabında da belirtilmiştir. Kitap, adını buradan almıştır. Bkz. M. Fuad Köprülü, "Arslan", *İslâm Ansiklopedisi*, 1940, I, s. 606-09; H. Beer and J. Moreillon, "Adoption of the Red Crescent by the Islamic Republic of Iran", *International Review of the Red Cross*, XX, 219, 1980, p. 316-317, doi:10.1017/S002086040006736; C.J. Wills, *In*

ilk defa, 1797-1834 yılları arasında Kaçar tahtında bulunan Feth Ali Şah döneminde Batılı anlamda bir nişânın üzerinde yer almaya başlamış, hatta ona adını vermişti.⁴⁵ İran Ordusu'nun eğitimi için askeri-diplomatik görevle bu ülkeye giden Fransız Generali Gardane, 1807 yılında Şah tarafından kendisine birinci rütbe; emrindeki diplomatik misyon temsilcilerinden dördüne ve askeri misyondakilerden yedisine ikinci rütbe nişân verildiğini rapor etmişti.⁴⁶ Daha sonra Feth Ali Şah; aralarında Sir John Malcolm, Richard Wellesley ve Gore Ouseley bulunan, erken 19. yüzyılın itibarlı bazı Avrupalılarına İran'ın bu ilk nişânını vermişti. Bu dönemde nişânların verilmesi, genellikle bir anlaşma ya da antlaşmayı takiben gerçekleşmişti.⁴⁷ Sonralarıysa, nişânların diğer monarşilerde de iyice yaygınlaşması Feth Ali Şah'ın halefi Muhammed Şah'ı (1834-1848)

the Land of the Lion and Sun or Modern Persia, Ward, Lock and Co., London, New York and Melbourne 1891), p. vii.

⁴⁵ Muhammed Mushiri, *Nishanha va Midalha-yi İran ez Aghaz-i Saltanat-ı Kacariyyah ta Emruz*, Müessesesi-i Sikke Şenasi-i İran, Tahran 1354, s. 12; Yazarın bu eseri, kitap haline getirilmeden önce, ilkin 1972 yılında ve sonra genişletilerek 1974 yılında *Berressiha-yi Tarihi* dergisinde makale olarak yayımlanmıştır. Bkz. Muhammed Mushiri, "Nishanha va Midalha-yi İran ez Aghaz-i Saltanat-ı Kacariyyah ta Emruz," *Berressiha-yi Tarihi*, VI, 6, 1972, s. 185–220; Muhammed Mushiri, "Nishanha va Midalha-yi İran ez Aghaz-i Saltanat-ı Kacariyyah ta Emruz," *Berressiha-yi Tarihi*, IX, 1, 1974, s. 175–240; Öte yandan, esasında verilen ilk nişânın adı ve üzerindeki sembol yalnızca *hurşid* (güneş) idi. Etkisini artırmak için bunun *şir-u hurşide* (aslan ve güneş) dönüştürülmesi 1810 yılında gerçekleşti. Bkz. Stephen Vernoit, *Occidentalism: Islamic Art in the Nineteenth Century (The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art)*, XXIII, The Nour Foundation, London 1997, p. 102; Landau, "Nishân", p. 58.

⁴⁶ Wright'ın, 19. yüzyıl başlarında İngiliz Doğu Hindistan şirketinin görevlisi olarak uzun yıllar Hindistan'da ve İran'da bulunan John Malcolm'a bu nişânın verilmesi hakkındaki çalışmasında, *Şir-u Hurşid* nişânının Fransa'daki *légion d'honneur* nişânından esinlenilerek çıkarıldığı iddia edilmektedir. Mushiri ve Ashraf gibi diğer bazı yazarlar ise, Feth Ali Şah'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *Hilâl Nişânı*ndan etkilenmiş olabileceğini söylemektedir. Ancak bu ikinci iddia sorunlu görünmektedir. Zira Eldem'in ortaya koyduğu şekilde, *Hilâl Nişânı* adıyla bir nişân verilmesi efsaneden ibarettir. Nelson'a verilen ve üzerinde ay-yıldız bulunan obje, Osmanlılar tarafından bir nişân olarak değil, "*sadık bir dosta verilmiş özel bir mücevher*" olarak algılanmıştır. Osmanlı vesikalarında "âvîze", İngilizce tercümelerde "medallion" tabirleriyle anılmıştır. Bkz. Denis Wright, "Sir John Malcolm and the Order of the Lion and Sun", *Iran*, XVII, 1979, p. 136; Afsaneh Najmabadi, *Women with Mustaches and Men without Beards: Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity*, University of California Press, Berkeley 2005, p. 76-77; Mushiri, *Nishanha va Midalha-yi İran*, s. 14; Assef Ashraf, "The Politics of Gift Exchange in Early Qajar Iran, 1785–1834", *Comparative Studies in Society and History*, LVIII, 2, April 2016, p. 574; Eldem, *İftihar ve İmtiyaz*, s. 35-36.

⁴⁷ Örneğin, Rusların 1817 yılında Şehzade Abbas Mirza'yı veliaht olarak tanımları üzerine yapılan görüşmelerin ardından, Rus Generali Aleksey Yermelov'a diğer bazı hediyelerle birlikte bir de *Şir-u Hurşid* nişânı takdim edilmişti. Bkz. Ashraf, "The Politics of Gift Exchange", p. 574.

etkilemişti. 1836 yılında yayımlanan bir fermanla, “*yalnızca Şah’a hizmet edenlerin bu nişânla onurlandırılacağı*” ifade edilmişti.⁴⁸ Ancak zamanla, Batıyla temas ve ülke üzerindeki baskı arttıkça nişâna daha sık başvurulmuş; taltif edilen kişiler arasına, yatırımcılar, ressamalar ve askerler gibi değişik konumlardan insanlar dahil edilmişti. *Şir-u Hurşid Nişânı*, Kaçar dönemi boyunca şahlar tarafından en sık verilen nişân olmuştur. Wright, bu nişânın, 1880’lerde ucuz ve kârlı bir yöntem olarak dost edinmek için sıkça kullanıldığını söylemiştir.⁴⁹

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yapılan araştırmalarda, incelemeye esas dönemde İran yönetimi tarafından Osmanlı tebaasına da en çok *Şir-u Hurşid Nişânı* verildiği görülmüştür. Diğer nişân türlerine dair az sayıda örnekten bahsedilebilirken, toplumun her kesiminden çeşitli statüdeki Osmanlıların bu nişânla ödüllendirildikleri anlaşılmaktadır. Bunun gerekçelerinin başında, bu nişânın İran’ın aslı nişânı olması ve genel amaca yönelik çıkarılması; öteki nişânlarınsa daha ziyade belli alan ve zümredeki kişiler için düşünülmesi gelmektedir. *Şir-u Hurşid*’in beş rütbeden dağıtılıyor olması da, verilen kitle oldukça geniş olmasına rağmen aralarında ayırım yapabilmeyi mümkün kılmıştır.⁵⁰ Örneğin 1898 yılında Muzafferüddin Şah tarafından Padişah II. Abdülhamid’e *murassa Şir-u Hurşid Nişânı* (birinci rütbe) gönderilirken;⁵¹ bunun bir ay öncesinde, üçüncü sınıf polis komiserlerinden Kemal Efendi nişânın beşinci rütbesiyle mükafatlandırılmıştır.⁵²

⁴⁸ Muhammed Şah’ın 1836 fermanıyla nişânın verilme şartını Şah’a hizmetle sınırlamış olması, belki de iktidara gelmeden önce gördüğü iktidar kavgasından kaynaklanmaktaydı. Feth Ali Şah’ın veliyet tayin ettiği küçük oğlu Şehzade Abbas Mirza, valilik yaptığı Azerbaycan eyaletinde nişân dağıtmaktaydı. Aynı sırada, ağabeyi Muhammed Ali Mirza Devletşah da tahtın kendi hakkı olduğunu iddia edercesine üzerinde taht için savaşılan iki aslan bulunan bir nişân ihdas etmişti. Dolayısıyla söz konusu fermanla mevcut ikircikli ve değişken durum ortadan kaldırılmış oluyordu. Bkz. Najmabadi, *Women with Mustaches*, p. 76-77, 81; Adı geçen ferman ve nişânlar üzerine diğer bazı fermanların Fransızca ve Latin alfabesine transkribe edilmiş Farsça metinleri için bkz. Angelo M. Piemontese, “The Statutes of the Qājār Orders of Knighthood,” *East and West*, XIX, 3/4, Sept.-Dec. 1969, p. 431-73.

⁴⁹ *Şir-u Hurşid* nişânı Kaçar dönemin sonuna kadar kullanılmaya devam etmiş, Rıza Şah Pehlevi’nin (1925-1941) iktidarıyla dağıtımı sona ermiştir. Wright, “Sir John Malcolm”, p. 140.

⁵⁰ Mesela, aynı tarihte Kirmanşah Konsolosu Ali Nüzhet Efendi’ye ikinci, Konsolosluk Katibi Mahmut Efendi’ye dördüncü ve temizlik işlerini yapan (ferraş) Yakub’a beşinci rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi; kişilerin, makamlarına göre bir ayrıma tabi tutulduklarını açıkça göstermektedir. Bkz. BOA, BEO., 360/26954, 9 Şaban 1311 (15 Şubat 1894).

⁵¹ BOA, İ.TAL., 128/101, 12 Şaban 1315 (6 Ocak 1898).

⁵² BOA, BEO., 1055/79056, 18 Recep 1315 (13 Aralık 1897).

Bu nişânın Osmanlı devlet görevlileri ile tebaasına verilmesine dair sayısız örnek vardır. İncelenen dönemde, sadrazam,⁵³ nazır,⁵⁴ vali⁵⁵ sefir⁵⁶ ve Şura-yı Devlet azası⁵⁷ gibi üst düzey devlet adamlarına İran tarafından nişânın birinci rütbesi verilmiştir. Bunun dışında, Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi hülefasından Celal Enis Bey'e ikinci,⁵⁸ Sirkeci İstasyonu Polis Başkomiseri Mustafa Asım Efendi'ye üçüncü,⁵⁹ Osmanlı Altıncı Ordusu Merkez Hastanesi Baş Cerrahî İzzet Efendi'ye dördüncü,⁶⁰ Fransa'nın İstanbul Sefareti kavaslarından Hasan Hüseyin Ağa'ya beşinci rütbeden nişânlar verilmesi gibi örnekler bulunmaktadır. Ancak nişânın verilisinde standart bir hiyerarşik düzenleme olmadığı görülmektedir. Yani nişân, alan kişinin statüsüne göre her zaman standart bir rütbeden dağıtılmamıştır. Mesela birbirine çok yakın tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun Malta Başşehbenderi'ne birinci,⁶¹ Batum Başşehbenderi'ne ikinci,⁶² Savaşbulak ile New York Başşehbenderleri'ne üçüncü rütbeden nişânlar verilmiştir.⁶³ Bunlara karar verilmesi, büyük olasılıkla İran yönetiminin kısa da olsa bir fayda-maliyet analizi yapması sonucu gerçekleşmiştir.

Kaçarlar, *Şir-u Hurşid* nişânından bir süre sonra, yine Feth Ali Şah döneminde (1797-1834), *Nişân-ı Zafer* ve Muhammed Şah (1834-1848) döneminde *Nişân-ı Timsâl-i Hümayûnî*'yi çıkarmışlardı. II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında (1876-1909) yirmi yıl İran tahtında kalan Nasirüddin Şah zamanında ise (1848-1896); önce *Nişân-ı Timsâl-i Hümayûnî*'nin kullanımı bir nizamnâme ile belli kurallara bağlanmış (1855); daha sonra da 1870 yılında (1287) yabancı hükümdarlara, üst düzey devlet adamlarına, valilere, hanedan üyelerine ve komutanlara verilmek üzere, *Nişân-ı Akdes*, *Nişân-ı Kuds* ve *Nişân-ı Mukaddes* adlarıyla üç farklı nişân ihdas edilmişti.⁶⁴ Nasirüddin Şah, bunlardan en üst

⁵³ Sadrazam Kamil Paşa'ya verilen nişân için bkz. BOA, İ.DH., 1043/81976, 19 Zilkade 1304 (9 Ağustos 1897).

⁵⁴ Dâhiliye Nazırı'na verilen nişân için bkz. BOA, İ.DH., 1043/81976, 9 Zilkade 1304 (30 Temmuz 1897).

⁵⁵ Hicaz Valisi'ne verilen nişân için bkz. BOA, İ.TAL., 227/63, 7 Cemaziyelahir 1318 (2 Ekim 1900).

⁵⁶ Tahran Sefiri Fahri Bey'e verilen nişân için bkz. BOA, İ.HR., 277/16972, 22 Ramazan 1295 (19 Eylül 1878).

⁵⁷ Şura-yı Devlet Azalarından Cavid Bey'e verilen nişân için bkz. BOA, İ.TAL., 124/73, 24 Cemaziyelahir 1315 (20 Kasım 1897).

⁵⁸ BOA, BEO., 1686/126432, 22 Rebiyülevvel 1319 (9 Temmuz 1901).

⁵⁹ BOA, BEO., 1703/127705, 27 Rebiyülevvel 1319 (14 Temmuz 1901).

⁶⁰ BOA, İ.TAL., 186/42, 19 Rebiyülahir 1317 (27 Ağustos 1899).

⁶¹ BOA, BEO., 1743/130687, 25 Recep 1319 (7 Kasım 1901).

⁶² BOA, BEO., 1982/148612, 23 Şevval 1320 (23 Ocak 1903).

⁶³ BOA, BEO., 1567/117498, 26 Cemaziyelahir 1318 (21 Ekim 1900); BOA, BEO., 2085/156335, 10 Rebiyülevvel 1321 (6 Haziran 1903).

⁶⁴ Mushiri, *Nişanba va Midalba-yi İran*, s. 14, 26; Landau, "Nishân", p. 58; Ayrıca bu nişânların görselleri için bkz. Piemontese, "The Statutes of the Qājār", p. 453-466.

derece olan *Nişân-ı Akdesi* 1863 yılında Sultan Abdülaziz'e göndermişti.⁶⁵ Ancak arşiv belgeleri; 1876 ile 1909 yılları arasında İran Şahları tarafından Osmanlı ailesine ve tebaasına, *Şir-u Hurşid* dışında *Timsâl-i Şâbi*, *Afitâb*, *Ulûm-u Fünûn* ve *Maarif* nişânları verildiğini, 1870 yılında çıkarılan üç nişânın ise pek kullanılmadığını göstermektedir.

Verilen nişânların en üst düzey sayılanı, *Timsâl-i Şâbi Nişânı* (*Nişân-ı Timsâl-i Hümayûnî*) idi.⁶⁶ Sultan Abdülaziz'e *Nişân-ı Akdes* veren Nasirüddin Şah, II. Abdülhamid'e 1880 yılında *Timsâl-i Şâbi Nişânı* göndermiştir.⁶⁷ Bunun yanında, Şehzadeler Tefvik, Mehmed Selim, Abdülkadir, Ahmed, Burhaneddin ve Abdürrahim Efendilere,⁶⁸ Adliye Nazırı'na,⁶⁹ Şura-yı Devlet Reisi'ne, Serasker Paşa'ya, Tahran Sefirleri Şemseddin Bey,⁷⁰ Fahri Bey⁷¹ ve eski sefir Galib Bey'e⁷² söz konusu nişândan verilmiştir.⁷³

İran tarafından Osmanlılara verilen bir diğer nişân *Afitâb Nişânı*ydı. Bu nişân, tıpkı II. Abdülhamid'in *Şefkat Nişânı* gibi (ancak ondan beş yıl önce, 1873/1290 yılında), yalnızca kadınlara verilmek üzere Sadrazam Mirza Hüseyin

⁶⁵ Şahîdî, "Decorations", p. 197-202; Osmanlı Padişahları, Kırım Savaşı sonrasında itibaren yabancı bir devletten nişân kabul etmeye başlamışlardı. Savaşın ardından, savaştaki müttefiklerden Fransa'nın İmparatoru III. Napoleon tarafından teklif edilen *légion d'honneur* nişânı, padişahların kabul ettikleri ilk nişân olmuştu. Zira bundan önce Portekiz Kralı'nın vermek istediği nişân kabul edilmemişti. Söz konusu tarihten sonra, ilişkilerin iyi olduğu veya iyi olmasının arzu edildiği ülke hükümdarlarının teklif ettiği nişânlar geri çevrilmemişti. İran Şahları da bunlar arasındaydı. Bkz. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa*, s. 11.

⁶⁶ Nişânın resmi adı *Nişân-ı Timsâl-i Hümayûnî*dir. Ancak Osmanlı yazışmalarında bu nişândan *Timsâl-i Şâbi* olarak bahsedilmiştir.

⁶⁷ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.), 2/10, 10 Muharrem 1297 (24 Aralık 1879). Öte yandan, bu belgede olduğu gibi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgelerde yalnızca "İran'ın birinci nişânı" ibaresi geçtiği görülmüştür. Kastedilenin, *Nişân-ı Timsâl-i Hümayûnî* olduğu düşünülmektedir. Ancak, bunun birinci rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânı olma ihtimali de vardır. Zira 1882 yılına ait başka bir belgede de bu nişândan sadece "murassa nişân" olarak bahsedilmiştir. Bkz. BOA, Y.A.HUS., 171/11, 7 Ramazan 1299 (23 Temmuz 1882).

⁶⁸ BOA, İ.TAL., 227/9, 7 Cemaziyelahir 1318 (2 Ekim 1900).

⁶⁹ BOA, BEO., 1592/119359, 12 Şaban 1318 (5 Aralık 1900).

⁷⁰ BOA, BEO., 1564/117233, 20 Cemaziyelahir 1318 (15 Ekim 1900).

⁷¹ BOA, İ.HR., 279/17159, 4 Cemaziyelevvel 1296 (26 Nisan 1879).

⁷² BOA, İ.TAL., 67/48, 28 Cemaziyelahir 1312 (27 Aralık 1894).

⁷³ Ancak bu arada, Nasirüddin Şah tarafından Mısır Hıdivi'ne bu nişânın verilmesi veya Muzafferüddin Şah'ın tahta çıkışını tebliğ etmek üzere Avrupa'ya gönderilen heyetin Viyana'dan dönüşte Sofya'ya uğrayarak Bulgar Prensi'ne sarayında nişânı takdim etmesi gibi örnekler, İran'ın ilgi alanının genişliğini göstermektedir. Dolayısıyla, aslında nişânların verilmesi kiminle diplomatik ilişki kurulduğuyula ilişkilidir. Bkz. BOA, Y.A.HUS., 260/61, 21 Şevval 1309 (19 Mayıs 1892); BOA, Y.A.HUS., 370/81, 25 Şevval 1314 (29 Mart 1897).

Han'ın (Sipahsalar) önerisiyle çıkarılmıştı.⁷⁴ Bunun sebebi, Nasirüddin Şah'ın bu tarihte ilk Avrupa seyahatine gidecek olmasıydı. Seyahat esnasında özellikle kraliyet ailesi mensubu hanımlara nişânın verilmesi planlanmıştı. Bu nedenle, bu nişânı alan kişilerin başında Kraliçe Victoria gelmişti.⁷⁵

*Afitâb Nişânı*yla ilgili ilginç bir husus, nişânın adlandırılmasında yine İran'ın geleneksel sembolü güneşten faydalanılmasıdır. Fakat bu defa, güneş anlamına gelen ve eril bir çağrışım yapan *hurşid* yerine, yine aynı anlama sahip, lakin daha ince bir tınısı olan *afitâb* kelimesi kullanılmıştır. Bununla birlikte, buradaki güneş, İran'da dönemin zarif kadın tahayyülüne göre biçimlendirilmiş, orta kısmı kemerli ve birleşik kaşları olan, iri gözlü, bukleli saçlı ve küçük-kapalı ağızıyla genç bir kadın yüzü şeklinde resmedilmiştir.⁷⁶ II. Abdülhamid döneminde; Hariciye eski Nazırı Said Paşa'nın eşine,⁷⁷ Tahran eski Sefiri Galib Bey'in eşine⁷⁸ ve Beyrut Valisi'nin eşine *Murassa Afitâb Nişânları* verilmiştir.⁷⁹

Kaçar döneminde verilen bir diğer nişân, üç dereceden oluşan ve öğrenciler ile eğitimciler için ihdas edilen *Nişân-ı İlmî* idi.⁸⁰ Osmanlı belgelerinden, bu nişânın ender olarak Tahran sefaretinde çalışan katiplere verildiği anlaşılmaktadır. Ancak belgelerde; Tahran Sefareti Başkâtipleri Sadrettin ve Fuat Beyler'e, ikinci kâtip Şerafeddin Bey'e ve üçüncü kâtip Ziya Bey'e *Ulûm-u Fünûn Nişânı* verildiği ifade edilmiştir.⁸¹ Farsça literatürde *Nişân-ı*

⁷⁴ Mushiri, *Nishanba va Midalha-yi İran*, s. 29; Y. Shahidi, "Neshanha-yi Dovre-i Kacar", *Berressâha-yi Tarîhi*, VI, 3, 1971/1350, s. 224.

⁷⁵ Wright, "Sir John Malcolm", p. 137; Najmabadi, nişânın, Kraliçe Victoria dışında Belçika Kraliçesine, Nasirüddin Şah'ın rekabet halindeki gözdeleleri Anisü'ldevle (1888) ve Emine Akdes'e (1887), Hindistan Valisi'nin eşine (1887), Osmanlı Padişahı'nın kızına, Osmanlı Tahran Sefiri'nin eşine (1896), Rus Çariçesi'ne (1896), Kraliçe Alexandra'ya (1902) ve Kraliçe Mary'ye (1904) verildiğini tespit etmiştir. Bkz. Najmabadi, *Women with Mustaches*, p. 265 (FN. 48); Diğer taraftan, II. Abdülhamid'in verdiği *Şefkat Nişânı*nı ilk alan da yine bir İngiliz, Osmanlı yanlısı Elçi Layard'ın eşi olmuştur. Bkz. Eldem, *İftihar ve İmtiyaz*, s. 261-263.

⁷⁶ Aslında bu bir taraftan da İran'daki geleneksel güneş algısının 19. yüzyılda erkek kimliğinden feminen bir hale dönüşmesiyle ilişkilidir. *Afitâb nişânı*ndan çok önce, daha 1851 yılından itibaren ülkede çıkartılan ilk resmi gazete *Ruznâme-i Vaka-yi İttifakiye*'nin logosu da elinde kılıç taşıyan bir aslanla ortasında aynı kadın tasviri bulunan güneşten oluşmaktaydı. Bkz. Najmabadi, *Women with Mustaches*, p. 79, 83, 87.

⁷⁷ BOA, İ.TAL., 85/72, 8 Rebiyülahir 1313 (28 Eylül 1895).

⁷⁸ BOA, İ.TAL., 67/48, 28 Cemaziyel-ahir 1312 (27 Aralık 1894).

⁷⁹ BOA, İ.TAL., 7/57, 19 Rebiyülahir 1310 (10 Kasım 1892); BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kâlemi (DH.MKT.), 2022/66, 29 Rebiyülahir 1310 (20 Kasım 1892); Ayrıca, Şahîdî, 1896 (1314) yılında, Sefir Şemseddin Bey'in eşine de Afitâb nişânı verildiğine değinmiştir. Bkz. Şahîdî, "Decorations", p. 197-202.

⁸⁰ Shahidi, "Neshanha-yi Dovre-i Kacar", s. 232-235.

⁸¹ BOA, İ.TAL., 220/27, 2 Rebiyülahir 1318 (30 Temmuz 1900); BOA, BEO., 1518/113778, 17 Rebiyülevvel 1318 (15 Temmuz 1900); BOA, BEO., 3481/261057, 7

İlmî olarak geçen nişânın, belgelerdeki *Ulûm-u Fünûn Nişânı* olduğu düşünülmektedir.

Diğer taraftan, incelenen İran çalışmaları ismi geçmemesine rağmen, arşiv belgelerinde İran tarafından bir de *Maarif Nişânı* verildiği bilgisine rastlanmıştır. Buna göre, Tahran Sefareti İkinci Kâtibi Enver Bey'e birinci rütbeden *altın Maarif Nişânı* verilmiştir.⁸²

Menfaat, Rekabet ve Nişânlar

Osmanlı ve İran yönetimleri, diğer ülkeden biri kendi meşruiyetinin veya tebaasının çıkarına bir davranışta bulunduğu ilgili kişiyi nişânla ödüllendirmişti⁸³ veya iyi diplomatik ilişkileri sürdürmek için sık sık bu yönteme başvurmuştu. Ancak nişânlar diğer ülke unsurlarına verildiğinde, çalışmanın başında Erüreten'den alıntıyla verilen amaçlardan, "hükümlerlik simgesini görünür kılmak", "bağımsızlığını vurgulama" ve diğer kişileri bu nişândan almaya "özendirme" gibileri öne çıkmaktaydı. Böylece, iki tarafın da kendi menfaatini korumak veya rekabet alanlarında üstünlük sağlamak için kullandığı öteki araçları nişânlar yoluyla destekleme gayesi güttüğü söylenebilir. Fakat diğerinin tebaasına nişân vermede, İran yönetimlerinin II. Abdülhamid yönetimine göre çoğu zaman daha istekli olduğu görülmektedir. Çünkü, hanedan mensuplarından⁸⁴ devlet adamları⁸⁵ ve bürokratlara,⁸⁶ elçilik⁸⁷ ve konsolosluk görevlilerinden⁸⁸ asker⁸⁹ ve polisler,⁹⁰ seyyid/şerif⁹¹ ve din adamlarından⁹²

Muharrem 1327 (29 Ocak 1909); BOA, BEO., 1527/114496, 5 Rebiyülahir 1318 (2 Ağustos 1900).

⁸² Bkz. BOA, İ.TAL., 256/107, 11 Rebiyülahir 1319 (28 Temmuz 1901); BOA, BEO., 1697/127216, 14 Rebiyülahir 1319 (31 Temmuz 1901).

⁸³ Örneğin, Osmanlı tabiiyetinde olan Mehmed Reşid Efendi, İran Sanayi Mektebi'nin ders programına katkılarında dolayı beşinci rütbe *Şir-u Hurşid* ile ödüllendirilmişti. Bkz. BOA, DH.MKT., 1928/39, 3 Şaban 1309 (3 Mart 1892).

⁸⁴ Şehzadeler Tefvîk, Mehmed Selim, Abdülkadir, Ahmed, Burhaneddin ve Abdürrahim Efenkilere verilen nişânlarla ilgili bkz. BOA, İ.TAL., 227/9, 7 Cemaziyelahir 1318 (2 Ekim 1900).

⁸⁵ Meclis-i Sıhhiye İkinci Reisi Ahmet Mithat Efendi'ye birinci rütbeden verilen *Şir-u Hurşid* nişânıyla ilgili bkz. BOA, BEO., 1509/113169, 29 Safer 1318 (28 Haziran).

⁸⁶ Kalem-i Mahsus Müdür Muavini Reşad Beyefendi'ye ikinci rütbeden verilen *Şir-u Hurşid* nişânıyla ilgili bkz. BOA, BEO., 2003/150222, 20 Zilkade 1320 (18 Şubat 1903).

⁸⁷ Tahran Sefareti Müsteşarı Sadreddin Bey'e birinci rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, İ.TAL., 460/24, 17 Muharrem 1327 (8 Şubat 1909).

⁸⁸ İran'ın Adana Şehbenderhanesi'nin imtiyazlı tercümanlarından olan ve Osmanlı tabiiyetinde bulunan Habbaz Efendi'ye *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, BEO., 2307/173016, 20 Muharrem 1322 (6 Nisan 1904).

⁸⁹ Padişah'ın yaverlerinden Yüzbaşı Naim Bey'e üçüncü rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, BEO., 306/22948, 26 Rebiyülahir 1311 (6 Kasım 1893).

eşraf⁹³ ve ticaret erbabına,⁹⁴ gazete sahiplerinden⁹⁵ sağlık,⁹⁶ hukuk⁹⁷ ve eğitim alanında çalışanlara kadar,⁹⁸ tüm Osmanlı tebaası İran'ın ilgi alanına girmişti. Ayrıca, nişân dağıtılırken diğerinin tebaası arasında din ayrımı da yapılmamıştı. Yani, İran şahları tarafından gayri müslim Osmanlılara da nişânlar verilmişti. Başta Ermeni Patriği Ormanyan Efendi'ye birinci rütbe olmak üzere;⁹⁹ İran'ın İzmir Başkonsolosluğu imtiyazlı tercümanlarından Hristaki Atnaşula Efendi'ye (üçüncü rütbe),¹⁰⁰ Reşt fahri konsolosluk muhabiri Harilaos Efendi'ye (üçüncü rütbe)¹⁰¹ ve İstanbul İran Sefareti tabibi Makri Efendi'nin babası Erdek ahalisinden İstivrakî Makri Efendi'ye (beşinci rütbe) *Şir-u Hurşid* nişânları verilmesi buna dair örnekler arasındadır.¹⁰²

⁹⁰ Beşiktaş Serkomiseri Mehmed Faik Bey ile Üsküdar Merkez Karakolu'ndaki bazı polislere *Şir-u Hurşid* nişânları verilmesi hakkında bkz. BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.), 337/131, 8 Ağustos 1321 (1903); BOA, ZB., 338/78, 12 Nisan 1322 (1904); BOA, ZB., 393/16, 29 Haziran 1322 (1904); İran tebaasından halı tüccarı İsmail Ağa'nın çalışan eşyasının bulunmasında gayreti görülen polis memuru İskender Efendi'ye beşinci rütbe *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, DH.MKT., 1723/90, 22 Şaban 1307 (13 Nisan 1890).

⁹¹ Şerif Muhammed Abdülaziz Bey'e murassa *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, BEO., 2308/173098, 20 Muharrem 1322 (6 Nisan 1904).

⁹² Berlin Sefaret-i Seniyyesi İmamı Yahya Hilmi Efendi'ye üçüncü rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, BEO., 1759/131888, 29 Şaban 1319 (11 Aralık 1901).

⁹³ Şam eşrafından Kutluzade Hasan Efendi'ye ikinci rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, BEO., 225/16801, 6 Zilhicce 1310 (21 Haziran 1893).

⁹⁴ Midilli tüccarından Dimitri Bey Kalyasi'ye ikinci rütbe *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, İ.TAL., 84/14, 2 Rebiyülevvel 1312 (3 Eylül 1894).

⁹⁵ Malumat ve Servet gazeteleri imtiyazlı sahibi Tahir Bey'e birinci rütbe *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, İ.TAL., 239/29, 28 Ramazan 1318 (19 Ocak 1901).

⁹⁶ Gureba Hastanesi Tabibi İhsan Muhiddin Efendi'ye ve Aydın Vilayeti'ne bağlı Karşıyaka Belediye Dairesi fahri doktoru Emirze Efendi'ye dördüncü rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, İ.TAL., 81/27, 5 Zilhicce 1312 (30 Mayıs 1895); BOA, İ.TAL., 78/38, 9 Zilkade 1312 (4 Mayıs 1895).

⁹⁷ Mahkeme-i İstinaf Azası Halil Neşet Bey'e kırmızı hamaili birinci rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, İ.TAL., 252/57, 26 Safer 1319 (14 Haziran 1901).

⁹⁸ Mekteb-i Sultani Jimnastik Öğretmenlerinden Hami Bey ile Feyzi Efendi'ye ikinci ve Maarif Tahsilat Müdürü Hafız Nureddin Efendi'ye dördüncü rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânları verilmesi hakkında bkz. BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 724/64, 14 Cemaziyelevvel 1321 (8 Ağustos 1903).

⁹⁹ BOA, İ.TAL., 242/38, 26 Şevval 1318 (16 Şubat 1901).

¹⁰⁰ BOA, BEO., 2347/175955, 21 Rebiyülahir 1322 (5 Temmuz 1904).

¹⁰¹ BOA, BEO., 3537/265227, 29 Rebiyülahir 1327 (20 Mayıs 1909).

¹⁰² BOA, BEO., 1743/130687, 25 Recep 1319 (7 Kasım 1901); Bu dönemin, Osmanlı yönetiminin kendi topraklarında Ermenilerle sorun yaşadığı bir dönem olduğunu

1902 yılından itibaren Yıldız Sarayı'nda kâtiplik yapan Mayakon, II. Abdülhamid'in cülûs günlerinde bol bol nişân, rütbe, maaş ve ihsan dağıttığını ifade etmiştir.¹⁰³ Ancak buna rağmen; Padişah'ın otuz üç yıllık iktidarı süresince, "İranlılara" verilen nişânlarda herhangi bir zamanda, beklenmedik bir artış tespit edilememesine karşılık, şahların, Osmanlı tebaasına yönelik bazen oldukça eli açık davrandıkları dikkat çekmektedir. Mesela bu dönemde Kaçar tahtındaki ikinci şah olan Muzafferüddin'in (1896-1907) 1900 yılında gerçekleştirdiği İstanbul ziyareti çarpıcı bir örnektir. Şah, kendisinin ilk Avrupa seyahati dönüşünde Padişah'ın özel misafiri olarak Osmanlı başkentine gelmiş, 30 Eylül-4 Ekim tarihleri arasında burada kalmıştır.¹⁰⁴ Ziyaret öncesinde, ziyaret devam ederken ve hemen sonrasında, yani hicri 1318-1319 yıllarında, İran'ın Osmanlılara verdiği nişân sayısı muazzam rakamlara ulaşmıştır. Karateke'nin Esnâd'dan aktardığına göre:

"... Şah altı Osmanlı şebzâdesine verdiği Timsal-i hümayunî nişanından başka, Kerime Sultan'a Nişan-ı afitab, sadrazama Nişan-ı akdes ihsan etmiş; bunların haricinde arabacılardan ibrikdarlara, mahkeme azâklarından hademelere kadar 600'den fazla çeşitli derecelerde nişan dağıtmıştı."¹⁰⁵

Ziyarete ulaşılan bu sayı, böyle bir anda beklenenin oldukça üzerindedir. Doğal olarak bu sırada Osmanlı tarafı da İranlılara bir takım nişânlar vermiştir. Ancak görüldüğü kadarıyla, İran'ın dağıttığı nişân miktarıyla kıyaslandığında, Osmanlı yönetimi çok daha ölçülü davranmıştır. Yönetim, Kaçar hanedanı mensuplarının ve seyahat esnasında Şah'ın maiyetinde bulunanların bir kısmını taltif etmekle yetinmiştir. Şah'ın Veliahtı, Şehzadeler, Sadrazam, Nazırlar, İstanbul Sefiri, Sefirin oğlu, Sefaret kâtip ve tercümanları, İstanbul ve Petersburg Sefaret Müsteşarları, Tebriz Valisi, Şah'ın yaverleri, yakınları ve hizmetindeki diğer kişilerden oluşan altmış beş civarında İranlı, çeşitli rütbelerden Osmanlı nişânları almıştır (Bkz. BELGE-1 ve 2).¹⁰⁶ Seyahatte Şah'a

hatırlamakta fayda var. İmparatorluk'ta bu sorunlar yaşanırken, İran'ın gerek kendi ülkesinde gerekse dışarıda Ermenilerle ilişkileri oldukça iyi seviyedeydi. Bkz. Akin Kiren, "II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslâmist Uygulamaları", s. 235-239.

¹⁰³ İsmail Müştak Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm?*, Sertel Matbaası, İstanbul 1940, s. 42.

¹⁰⁴ Osmanlı basınının bu ziyarete ilgisi ve Şah hakkında çıkan yazılar için bkz. *İkdâm Gazetesi*, No. 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 30 Eylül / 1-2-3-4-5 Ekim 1900; *Servet Gazetesi*, Sayı 837, 838, 839, 840, 841, 842, 30 Eylül / 1-2-3-4-5 Ekim 1900.

¹⁰⁵ Vâhid Naşr Esnâd (Yay.), *Guzâda-ye Esnâd-e Seyâsi-ye İrân u Osmâni: Davra-ye Qâjârriyya*, V, Şemsî, Tahran 1329/1991, s. 183-232'den aktaran: Karateke, *Padişahım Çok Yaşa*, s. 215; Yapılan incelemede de; bu tarihlerde Şura-yı Devlet azâklarından Turhan Paşa'ya *Murassa Şir-u Hurşid* ve Şura-yı Devlet Reisi, Serasker ile Tahran Sefiri Şemseddin Bey'e *Timsâl-i Şahî* nişânları verilmesi benzeri çok sayıda örneğe rastlanmıştır. Bkz. BOA, BEO., 1560/116993, 14 Cemaziyelahir 1318 (9 Ekim 1900); BOA, BEO., 1564/117233, 20 Cemaziyelahir 1318 (15 Ekim 1900).

¹⁰⁶ BOA, Y.PRK.HH., 32/23 (Varak 16 ve 18), 12 Cemaziyeahir 1318 (7 Ekim 1900).

iki bini aşkın insanın refakat ettiği düşünüldüğünde, aslında çok daha fazla nişân verilebileceği de açıktır.¹⁰⁷

Diğer taraftan, Nasirüddin Şah'ın 1873 yılında ve Muzafferüddin'in 1900 yılında Osmanlı başkentini ziyaret etmesinin dışında, en az dört defa daha ilki, bir kez de ikincinin halefi Muhammed Ali, II. Abdülhamid zamanında İstanbul'a gelmeye niyetlenmişti. Saltanatı sırasında hiç yurt dışına çıkmayan Padişah ise, İran'a ziyaret gerçekleştirmek yönünde niyet dahi beyan etmemişti.¹⁰⁸ Aslında bu bile tek başına tarafların birbirlerine bakışlarını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, ziyaretten kısa süre sonra Tahran Sefiri Şemseddin Bey'e birinci rütbeden *Nişân-ı Osmanî* verilmesi; Muzaferüddin Şah'ın gelişinin Osmanlı yönetimini memnun ettiği ve Sefir'in buna sağladığı katkının takdir edildiği şeklinde yorumlanabilir.¹⁰⁹

İran'ın, tüm Osmanlı tebaası arasından ticaret erbabı veya ticaretin yönlendirilmesi ile kontrol edilmesinde etkisi olan kişilere verdiği nişânlar da dikkat çekmektedir. Gerek devlet görevlileri gerekse Avrupa'yla mal alışverişinin sürdüğü güzergahlar üzerindeki Osmanlı unsurları, İran taltifat müessesinin öncelikli muhatapları olmuştur. Tekfur Dağı (Tekirdağ) Mutasarrıfı Şeref Paşa'ya birinci,¹¹⁰ Midillili tüccarlardan Dimitri Bey Kalyasi'ye ikinci,¹¹¹ İstanbul tüccarlarından Selyan Artin Efendi'ye dördüncü¹¹² ve Osmanlı'nın, Malta, Batum, Krakoyavaç, New York, Kirmanşah, Tebriz ile Savaşbulak şebkenderlerine çeşitli rütbelerden *Şir-u Hurşid* nişânları verilmesi, örneklerin küçük bir kısmıdır.¹¹³ Yine Osmanlı ticaret mahkemelerinde görevli memurların

¹⁰⁷ Fatmagül Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyafetler*, Ed. Lütfü Tınç, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s. 93.

¹⁰⁸ Bkz. Kiren, "II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslâmist Uygulamaları", s. 195-202.

¹⁰⁹ BOA, İ.TAL., 235/9, 15 Şaban 1318 (8 Aralık 1900); Diğer taraftan, kendi elçilik görevlilerine nişân verilmesi, belki de onların şaha sadakat duymalarını engellemek, Padişah'a bağlılıklarının devamını temin etmek veya elçilik mahallinde itibarlarını artırmak gibi nedenlerle zaruri görülmekteydi. Değişik tarihlerde Tahran Sefirleri Galip Bey ile Şemseddin Bey'e birinci rütbeden, Sefaret Başkâtibi Rıfki Efendi'ye üçüncü rütbeden *Mecidi* nişânları verilmesi hakkında bkz. BOA, İ.TAL., 13/9, 5 Recep 1310 (28 Ocak 1893); BOA, İ.TAL., 130/81, 24 Ramazan 1315 (16 Şubat 1898); BOA, İ.HR., 298/18850, 5 Ramazan 1302 (18 Haziran 1885).

¹¹⁰ BOA, BEO., 1743/130687, 25 Recep 1319 (7 Kasım 1901).

¹¹¹ BOA, İ.TAL., 84/14, 2 Rebiyülevvel 1313 (23 Ağustos 1895).

¹¹² BOA, BEO., 2231/167257, 17 Ramazan 1321 (7 Aralık 1903).

¹¹³ BOA, BEO., 1743/130687, 25 Recep 1319 (7 Kasım 1901); BOA, BEO., 1982/148612, 23 Şevval 1320 (23 Ocak 1903); BOA, BEO., 3293/246962, 15 Rebiyülevvel 1326 (17 Nisan 1908); BOA, BEO., 2085/156335, 10 Rebiyülevvel 1321 (6 Haziran 1903); BOA, BEO., 360/26954, 9 Şaban 1311 (15 Şubat 1894); BOA, BEO., 1848/138551, 7 Safer 1320 (16 Mayıs 1902); BOA, BEO., 1567/117498, 26 Cemaziyelahir 1318 (21 Ekim 1900).

İran nişânlarından mahrum bırakılmamaları, meseleyi daha da ilginç hale getirmektedir.¹¹⁴

Öte yandan, Trabzon, Erzurum ve Van gibi bazı Osmanlı şehirleri, İran ticaretinde özel bir yere sahiplerdi.¹¹⁵ Bu nedenle, buralarda yaşayan Osmanlı memurları ile tüccarlarına İran nişânları verilmesinin örnekleri de oldukça fazladır. Trabzon eşrafından Pertev Paşa'ya üçüncü,¹¹⁶ tercüman Andon Efendi'ye dördüncü,¹¹⁷ Erzurum Düyun-u Umumiye Nazırı Muzi Bey'e ikinci,¹¹⁸ şehrin Ticaret ve Ziraat Odası Reis-i Evveli tüccardan Namlızade Sabri Efendi'ye üçüncü¹¹⁹ ve Van Rüsumat Müdürü Abdi Efendi'ye üçüncü rütbe *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi bunlar arasındadır.¹²⁰

Osmanlı yönetiminin ikili ticaretin içindeki İranlılara yönelik nişân politikasına bakıldığında ise, İran yönetimiyle aynı ölçüde bir ilgi gösterildiğini söylemek mümkün değildir. Karşılaşılan nadir örneklerde, İmparatorluğun kendi tebaasına verdiği nişânların, İran tebaasına verilenden fazla olduğu ve İranlılara verilenlerin şehbender/karperdaz düzeyinde kaldığı görülmüştür. Osmanlı yönetimi, tebaasından Tahran'da bulunan Osmanlı tacirbaşısı Graguar Pekmez Efendi'ye (üçüncü rütbeden),¹²¹ Kirmanşah Şehbenderi Ali Nüzhet Efendi'ye (ikinci rütbeden), Şehbenderhane Katibi Mahmut Efendi'ye (dördüncü rütbeden) ve Ferraşbaşı Yakub'a (beşinci rütbeden)¹²² *Osmani* nişânları vermişti. İranlılara dair tespit edilen az sayıda örnek arasında, Cidde İran Şehbenderi Zülfikar Bey'e (daha önce verilmiş olan üçüncü rütbenin ikinci rütbe ile değiştirilmesi)¹²³ ve Kerbela İran Karperdazı Muhammed Ali Han'a

¹¹⁴ Mahkeme-i Ticaret İcra Dairesi muavinlerinden Yanko Efendi'ye, Mahkeme-i Ticaret azası Celaleddin Bey'e ve Mahkeme-i Ticaret-i Bahriye azası Kapril ile Kalyarki Efendilere üçüncü rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânları verilmesi hakkında bkz. BOA, İ.TAL., 255/3, 15 Rebiyülevvel 1319 (2 Temmuz 1901); BOA, İ.TAL., 255/19, 28 Rebiyülevvel 1319 (15 Temmuz 1901).

¹¹⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul, İran'a Avrupa'dan gelen ve İran'dan Avrupa'ya giden malların aktarma merkeziydi. Malların İstanbul'a transferi, Tebriz-Erzurum-Van güzegahıyla önce Trabzon'a ve buharlı gemilerin kullanılmasının ardından buradaki liman aracılığıyla Karadeniz'den İstanbul'a seklindedi. 20. yüzyılın başlarında iki ülke arasındaki ticarete odaklanan bir çalışma için bkz. Masoumeh Daei, "*İran Osmanlı Ticari İlişkileri (1900-1923)*" (dtora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

¹¹⁶ BOA, BEO., 515/38555, 14 Cemaziyelevvel 1312 (13 Kasım 1894).

¹¹⁷ BOA, BEO., 508/38094, 4 Cemaziyelevvel 1312 (3 Kasım 1894).

¹¹⁸ BOA, İ.TAL., 254/54, 3 Rebiyülevvel 1319 (20 Haziran 1901).

¹¹⁹ BOA, DH.MKT., 1176/66, 8 Cemaziyelevvel 1325 (19 Haziran 1907).

¹²⁰ BOA, İ.TAL., 83/72, 19 Safer 1313 (11 Ağustos 1895).

¹²¹ BOA, İ.TAL., 356/3, 8 Zilkade 1322 (14 Ocak 1905).

¹²² BOA, İ.TAL., 44/49, 6 Şaban 1311 (12 Şubat 1894).

¹²³ BOA, İ.TAL., 225/24, 22 Cemaziyelevvel 1318 (17 Eylül 1900).

(ikinci rütbe) aynı nişândan verilmesi yer almaktadır.¹²⁴ Dolayısıyla, İmparatorluğun kendi tüccarlarından beklentisinin, İranlı tüccarlardan daha fazla olduğu veya İran'la ticaretin, İran'ın Osmanlı ile ticareti önemseydiği kadar önemsenmediği, şeklinde bir yorum yapılabilir.

Öte yandan, bu dönemde iki ülke, genel anlamda Tanzimat'tan beri gelişen olumlu ilişkileri sürdürmeye çalışıyor, olası sorunlardan kaçınıyordu. Ancak bir yandan da tarihi rekabet alanlarında üstü kapalı mücadele devam ediyordu. Bunların başında, Bağdat yakınlarında Atabât-ı 'Aliyye olarak adlandırılan bölgede yaşanan nüfûz mücadelesi gelmektedir. Şii on iki imamın altısının buraya defnedilmiş olması, Necef, Kerbelâ, Samarra ve Kâzîmiye'den oluşan bu küçük bölgeyi İslâm'ın erken zamanlarından itibaren özel bir konuma erdirmişti.¹²⁵

Diğer taraftan Bağdat Vilayetindeki Osmanlı memurlarından gelen raporlar, buradaki Şii oranının ve etkisinin iyice arttığını, Sünnîliğin gerilemekte olduğunu göstermekteydi.¹²⁶ İran yönetiminin yanı sıra ondan destek alan veya kendi başına/bağımsız hareket eden Şii ulema, başta Atabât çevresi olmak üzere tüm Irak'ta yoğun propaganda faaliyeti içerisindeydi.¹²⁷ Tahran açısından

¹²⁴ BOA, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.), 157/45, 11 Cemaziyevvel 1326 (11 Haziran 1908).

¹²⁵ On iki imamdan Atabat-ı 'Aliyye'de defnedilmiş olanlar şu şekildedir: "Ali (ö.661 – Necef), Hüseyin (ö.680 –Kerbelâ), Musa Kâzım (ö.799 –Kâzîmiyye), Mubammed et-Takî (ö.835 – Kâzîmiyye), Ali el-Hâdî (ö.868 –Samarra), Hasen el-Askerî (ö.874 –Samarra)". Bunun dışında, yalnızca sekizinci imam olan İmam Rıza'nın kabri İran sınırlarında, Meşhed'de bulunmaktadır. Bkz. İsmail Safa Üstün, "Bağdat Eyaletindeki Atebat'a Şii Cenaze Nakli ve Karantina (XIX. Yüzyıl-XX. Yüzyıl Başları)", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXI, 2, 2006, s. 101; Ayrıca bkz. Rasoul Arabkhani, "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Atabat-ı Aliyat (Samerra, Kerbela, Kazîmiyye, Necef)" (doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

¹²⁶ Örneğin, Bağdat'a müfettiş olarak görevlendirilen Ferik İsmet Paşa'nın 1890 (1307) yılında gönderdiği şifreli telgrafta, Samarra, Hille, Necef, Kerbelâ ve bunların nahiyelerinde halkın sadece yüzde beşinin Sünnî, geri kalanın Şii olduğu bildirilmişti. Bağdat Vilâyetinden gönderilen başka bir arızada ise: "Bugün Bağdad Vilâyeti sekenesi içinde Mezheb-i Pak-i Ehl-i Sünnete salik olanlar sur-ı esvedde nokta-i beyza mesabesinde kalmışdır" denilerek, nüfusun Sünnî kısmının ne kadar azaldığı vurgulanmıştı. Bkz. Bağdat'ta müfettiş Ferik İsmet Paşa'dan gelen şifre telgrafnâmenin sureti, BOA, Y.MTV., 43/114, 17 Şevval 1307 (6 Haziran 1890); BOA, Y.MTV., 45/24, 10 Muharrem 1308 (26 Ağustos 1890).

¹²⁷ Bu hususta bkz. Gökhan Çetinsaya, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, SOAS/Routledge, London and New York 2006, p. 99-126; Selim Deringil, "The Struggle Against Shi'ism in Hamidian Iraq: A Study in Ottoman Counter Propaganda", *Die Welt des Islams*, XXX, ¼, 1990, p. 45-62; Rasoul Arabkhani, "Atabat-ı 'Aliyat der Revabit-ı İran va Osmani: Gern-i Nuzdehom (Ba Te'kid ber asr-ı Adbulhamid-i Devvom)", Tehran (Zemistan 1393); Rasoul Arabkhani, "Mes'ele-i Teşeyyü-ü Irak der

propagandanın destekleyici unsurlarından biri, nişânlar dağıtmaktı. Bağdat Valisi Ataullah Paşa'ya birinci;¹²⁸ Kerbelâ Mutasarrıfı Abdüllatif Paşa'ya ikinci;¹²⁹ Necef Kaymakamı Hayri Efendi'ye,¹³⁰ Raşid Paşa'ya¹³¹ ve eski kaymakam-vekili Mehmet Nuri Efendi'ye üçüncü;¹³² Kâzımiye Kaymakamı Mümtaz Efendi'ye dördüncü¹³³ ve Necef Karantina eski memuru Nuri Efendi¹³⁴ ile Bağdat Vilâyeti Zabtiye Alayı Birinci Merkez Taburu Bölük Ağaları'ndan Abdülkadir Efendi'ye beşinci rütbe *Şir-u Hurşid* nişânları verilmesi karşılaşılan örneklerdendir.¹³⁵

Buna karşılık, Osmanlı yönetimi de bölgedeki halkın devletten ve devletin resmî inancından (Sünnî-Hanefilikten) kopuşunu geçmiş dönemlerden çok daha açık biçimde idrak etmişti. Öyle ki; zaman zaman Necef'teki Şii müctehidlerin İran'la irtibatlı milli bir hareket tertiplmelerinden şüpheleniliyordu.¹³⁶ Bu nedenle, bir yandan İran'ın ve Şii ulemanın etkisi kırılmaya, bir yandan da insanların gönlü kazanılmaya çalışılıyordu. Şüphesiz bunu yaparken kullanılan araçlardan bir tanesi İran'ın kullandığıyla aynıydı.¹³⁷ Mesela, Necef ulemasından olup İran'da ikamet eden Şeyh Ali Necefî'nin (ulemanın önde gelenlerinden olmasından ötürü) İstanbul'u ziyaretinde şerefine uygun muamele görmesi ve kendisine nişân verilmesi, Tahran Sefareti tarafından talep edilmişti.¹³⁸ Yine, Bağdat Vilâyeti, Kerbelâ ulemasından Tabatabai Seyyid Cafer Efendi'nin üçüncü rütbeden *Mecidî Nişânıyla* taltif edilmesini teklif etmiş;¹³⁹ Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki merkad-ı şerifinin (kabrinin) baş hademesi Şeyh Salih Efendi'nin

dovre-i Abdulhamid-i Devvom-i Osmani", *Pejubeşha-yı Ulûm-i Tarîhi*, IV, 2, Tehran, (Payız va Zemistan 1391), s. 41-62; Rasoul Arabkhani, "Teşeyyü-ü İrani va Tesennün-ü Osmani: Pejuheşi der bare-i Münazeat-ı Şii-Sünni der Atabât-ı 'Aliyat-ı gern-i Nuzdehom (Ba Tekiyeh ber Esnad-ı Arşiv-i Osmani)", *Fasılname-i İlmi-Pejubeşi-i Tarîhi-i İslam va İran, Danişgahü'l Zebra*, XV, 26, (Tabistan 1394), s. 123-141; Kiren, "II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslâmist Uygulamaları", s. 127-164.

¹²⁸ BOA, DH.MKT., 2238/18, 17 Rebiyülahir 1317 (25 Ağustos 1899).

¹²⁹ BOA, DH.MKT., 2141/35, 15 Recep 1316 (29 Kasım 1898).

¹³⁰ BOA, DH.MKT., 239/35, 17 Zilkade 1311 (22 Mayıs 1894).

¹³¹ BOA, DH.MKT., 2569/77, 6 Ramazan 1319 (17 Aralık 1901).

¹³² BOA, BEO., 2250/168677, 21 Şevval 1321 (10 Ocak 1904).

¹³³ BOA, DH.MKT., 527/21, 13 Rebiyülevvel 1320 (20 Haziran 1902).

¹³⁴ BOA, DH.MKT., 1170/80, 3 Cemaziyelahir 1324 (25 Temmuz 1906); BOA, BEO., 2906/217938, 21 Recep 1324 (10 Eylül 1906).

¹³⁵ BOA, İ.TAL., 184/24, 1 Rebiyülahir 1317 (9 Ağustos 1898).

¹³⁶ BOA, BEO., 2108/158047, 10 Rebiyülahir 1321 (6 Temmuz 1903).

¹³⁷ Osmanlı topraklarındaki, özellikle de Irak'taki Şii'lerin İran'ın mı yoksa Osmanlı'nın mı tabiiyetinde olduğunu tespit etmek son derece güçtü. Çünkü bu dönemde oldukça hızlı bir nüfus hareketliliği söz konusuydu. Bununla birlikte, Osmanlı kayıtlarında bunlarla ilgili çok net bir ayırım da yapılmamıştı. Osmanlı memur ve bürokratları, Şii'lerden bahsederken topyekün İrani, Acem veya bazen de Rafizi ifadelerini kullanmıştı.

¹³⁸ BOA, DH.MKT., 2400/45, 13 Cemaziyevvel 1318 (8 Eylül 1900).

¹³⁹ BOA, DH.MKT., 303/41, 4 Cemaziyevvel 1312 (3 Kasım 1894).

oğulları Muhammed Mehdi, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Ahmed Efendilerin aynı nişânın dördüncü rütbesiyle ödüllendirilmesi irade buyurulmuştu.¹⁴⁰

Osmanlı yönetimi, Irak'taki veya diğer vilayetlerindeki Şiî ulema dışında, İran'daki ulemanın da farklı yollarla desteğini kazanmaya çalışmıştı. Ayrıca, kendi unsurlarının İran tabiiyetine veya Şiî inancına geçmesini engellemeye çalışırken; İran tabiiyetindekilerin Osmanlılaşmasını ve Şiîlerin Sünnileşmesini, resmi tabirle *tashih-i itikadlarını*, arzulamıştı. Bu anlamda, Basra Vilayeti türkümanlığında bulunduğu esnada İran tebaasından bazı kişilerin tabiiyet-i Saltanat-ı Seniyye'ye geçişinde hizmetleri görülen İlyas Şami Efendi'nin dördüncü rütbeden *Osmanî Nişânıyla* ödüllendirilmesi, tam da yönetimin bakış açısını yansıtmaktadır.¹⁴¹ Ancak tüm bunlara rağmen, belki de gecikmiş olunmasından dolayı, girişimlerde yeterince başarı sağlanamamış, bölgede yüzyıllardır var olan Şiî etkisi gittikçe artmıştı. 20. yüzyıl başlarında, Irak'ın genelinde bile Sünnî nüfus artık çoğunluk denemeyecek orana gerilemişti.¹⁴²

Ulemaya nişân verilmesiyle ilgili değinilmesi gereken önemli bir husus, zaman zaman buna itirazlar gelmiş olmasıdır. Mesela Tahran Sefiri Halil Halid tarafından, "*ulema sınıfından olduğu ve İran'da ulemanın nişân takmasının mu'tad olmadığı*" gibi bir gerekçeyle, İran'daki büyük müctehidlerden Seyyid Abdullah'ın başka bir şekilde taltif edilmesi talep edilmiştir.¹⁴³ Bir başka örnekte, Kerbelâ'daki Caferi ulemasından Hakimzade Seyyid Hasan Efendi'nin

¹⁴⁰ BOA, İ.TAL., 77/18, 6 Zilkade 1312 (1 Mayıs 1895).

¹⁴¹ İlyas Şami Efendi ayrıca, pek çok Afgan'ın da Osmanlı tabiiyetine geçişinde yararlık göstermişti. Bu nedenle bir derece de terfi ettirilmişti. Bkz. BOA, DH.MKT., 803/66, 9 Şevval 1321 (29 Aralık 1903).

¹⁴² Bkz. Kiren, "*II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslâmist Uygulamaları*", s. 123-127.

¹⁴³ BOA, Y.MTV., 32/33, 14 Şaban 1305 (26 Nisan 1888); Aga Seyyid Abdullah'a, 1894 yılında 100 lira değerinde üzerinde tuğra süsü bulunan bir kutu gönderilmişti. Bkz. BOA, DH.MKT., 272/62, 16 Safer 1312 (19 Ağustos 1894); BOA, İ.HUS., 27/30, 27 Muharrem 1312 (31 Temmuz 1894); BOA, BEO., 447/33487, 29 Muharrem 1312 (2 Ağustos 1894); Ayrıca, uzun yıllar boyu Ramazan aylarında nakit para yardımı yapılmıştı. "Ödemesi geciken Tahran ekabir-i müctehîdinden Aga Seyyid Abdullah'ın Ramazan masrafının ödenmesi" konulu bir belge için bkz. BOA, DH.MKT., 884/69, 18 Cemaziye'l-ahir 1322 (30 Ağustos 1904); "Tahran ulemasından Seyyid Abdullah'a Maliye Nezareti tahsisatından ödenecek olan meblağın 1321 senesi dahiliye tahsisatına mahsuben icra edilmek üzere Bank-ı Osmanî vasıtasıyla Tahran Sefareti'ne tesviyesi" konulu bir belge için bkz. BOA, DH.MKT., 1039/2, 11 Zilkade 1323 (7 Ocak 1906); "Tahran ulemasından Seyyid Abdullah'a her sene Ramazan-ı Şerif'te verilmekte olan meblağın, bu sene de Bank-ı Osmanî vasıtasıyla Tahran Sefareti'ne verildiği" konulu bir belge için bkz. BOA, DH.MKT., 1133/2, 20 Şevval 1324 (7 Aralık 1906); Diğer taraftan, 1894 (1310) yılında, aynı müctehide hem Şah hem de İngiltere Kraliçesi tarafından iltifat edildiği ve kendisinin ödüllendirildiği Tahran Sefiri tarafından bildirilmişti. Bkz. BOA, Y.PRK.EŞA., 20/56, 14 Rabiu'l-ahir 1312 (20 Aralık 1898).

dördüncü rütbeden *Mecidi Nişânı*yla taltifi Bağdat Vilayetince teklif edilmiş;¹⁴⁴ fakat Dahiliye Nezareti bunu uygun görmemiştir.¹⁴⁵ Oysa gerçekte ulemeden birinin nişân alması ilk kez karşılaşılan bir şey değildi. Necef ulemasından Şeyh Ali Necefî'ye nişân verilmesi, yine Tahran Sefiri tarafından talep edilmişti.¹⁴⁶

İki ülke arasındaki sorun alanlarından biri de sınır bölgelerinde yaşanan gerginliklerdi. Uzun sınır hattında gerçekleşen eşkıyalık, gasp, sınır tecavüzü, askeri hareketlilik, sığınma ve tabiiyet değiştirme gibi pek çok olay, tarafları sık sık karşı karşıya getirmişti. Bu nedenle, sınır hattında görevli memurlar, teşrifat sorumlularının unutmaması gereken kişiler arasındaydı. Sınıra yakın yerlerdeki Osmanlı görevlilerinden Van Valisi Bahri Paşa¹⁴⁷ ile eski Vali Nazım Paşa'ya birinci,¹⁴⁸ Hakkari Mutasarrıfı Ali Rıza Paşa¹⁴⁹ ile Van Redif Kumandanı Mirliya Münir Paşa'ya ikinci¹⁵⁰ ve Bağdat Vilayeti Zaptiye Alayının Birinci Merkez Tabur Ağası Muhlis Efendi'ye dördüncü rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânları verilmesi, İran'ın ilgisini göstermektedir.¹⁵¹ Osmanlı yönetiminin İran sınır görevlilerine nişân dağıtmasının örnekleri ise neredeyse yok denecek kadar azdır. Bunu da, İran'ın gözünü Batı'ya çevirmesi ve bu konuda daha cömert davranmasıyla ilişkilendirmek mümkündür.¹⁵²

¹⁴⁴ Belgede, “umur-ı mesail-i hükümette gayret ve sadakati görüldüğünden” ifadesinin geçmesi önemlidir. Bkz. BOA, DH.MKT., 335/8, 23 Recep 1312 (20 Ocak 1895).

¹⁴⁵ Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, bölgedeki Şii propagandasının etkisini kırabilmek için daha başka ve etkili yöntemlerin araştırılmasını tavsiye etmişti. Bkz. BOA, DH.MKT., 873/86, 14 Cemaziyelevvel 1312 (13 Kasım 1894).

¹⁴⁶ Ayrıca Osmanlı yönetimi, kendi tebaası olan Sünnî ulemeden birine de nişân ihsan etmekteydi. Hatta Osman Nuri'nin aktardığına göre, II. Abdülhamid, meşhur Şeyh Ebülhüda'ya bizzat kendi eliyle *İmtiyaz Nişânı* vermişti. Bkz. Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususîyye ve Siyâsîyyesi*, II, Kitabhâne-i İslâm ve Askeri, İstanbul 1327/1909, s. 559; Ayrıca, Landau, 1832 (1248) yılında Şeyhülislam'a II. Mahmud tarafından *tasvîr-i hümayûn nişânı* verildiğini ifade etmiştir. Eldem, verilen bu tasvîr-i hümayûndan (padişahın portresi), “*özel tıpte yeni bir ödül ve taltif aracı*” ve “*II. Mahmud'un fülâhi üzerine minyatür tarzında boyanmış portresini taşıyan bir madalyondan ibarettir*” ifadeleriyle bahsetmiştir. Nişân veya madalyon olmasından bağımsız olarak; böyle bir objenin, üstelik meydan okurcasına Şeyhülislam Yasincizade Seyyid Abdülvehâb Efendi'ye verilmesi, zaman zaman ulemaya bu tarz hediyeler verildiğini göstermektedir. *Tasvîr-i hümayûn*un verileceği merasim töreni için Cuma gününün seçilmesi ise ayrıca manidardır. Bkz. Landau, “Nishân”, p. 59; Eldem, *İftihar ve İmtiyaz*, s. 126-128.

¹⁴⁷ BOA, BEO., 442/33107, 21 Muharrem 1312 (25 Temmuz 1894).

¹⁴⁸ BOA, BEO., 843/63190, 18 Rebiyülahir 1314 (26 Eylül 1896).

¹⁴⁹ BOA, BEO., 246/18390, 13 Muharrem 1311 (27 Temmuz 1893).

¹⁵⁰ BOA, BEO., 515/38556, 14 Cemaziyelevvel 1312 (13 Kasım 1894).

¹⁵¹ BOA, BEO., 387/29006, 13 Şevval 1311 (19 Nisan 1894).

¹⁵² İran'ın çevresindeki diğer toplumlara yönelik nişân uygulamasına değinen bir çalışmanın varlığından haberdar değiliz. Şüphesiz buna dair fikir sahibi olmak

Osmanlı ve Kaçar yönetimlerinin rekabet halinde oldukları yerlerden bir tanesi de Mekke ile Medine şehirlerini içine alan Hicaz bölgesiydi. Her iki rejim de burada görünür olma gayretindeydi. Ancak belirgin politikası İmparatorluk dahilindeki Müslümanları bir arada tutmak olan II. Abdülhamid yönetimi, *Hâdimü'l Haremeyn-i Şerifeyn* unvanına yakışır biçimde, hac güvenliğinin ve Hicaz bölgesindeki kontrolün sağlanmasını en önemli sorumlulukları arasında görüyordu. Bundan ötürü de birçok tedbir düşünülmüştü: Zaman zaman Cidde'de asker sayısı artırılmış veya Hicaz Valisi'nin yetkileri genişletilmişti. Hatta İmparatorluğun ekonomik gücünü oldukça aşan meşhur Hicaz Demiryolu projesi bile bu kapsamdaydı.¹⁵³ Büyük maliyetler gerektiren bu önlemlerin yanına, daha ucuz ama etkisi hiç de azımsanamayacak nişân uygulamasının eklenmemesi düşünülemezdi. Osmanlı yönetimi, Mekke Emiri Avnürrefik Paşa'ya verilen *İmtiyaz Nişânı* örneğinde görüldüğü üzere, kendi kontrolü altındaki bu bölgede devlet görevlileri ile halka nişânlar dağıtmıştı.¹⁵⁴

Diğer taraftan İran da Hicaz'da görünür olma yarışında geri kalmamak için elinden gelen gayreti göstermişti. Ancak şahlar, daha ziyade hac ibadetinin yerine getirilmesinde sorumluluğu bulunan ve halkın üzerinde etkisi olan Osmanlı yöneticilerini tercih etmişti. Diğer bölgelerin aksine, burada toplumun alt tabakasındaki Osmanlı tebaasına inmemiş veyahut inememişlerdi. Nasirüddin Şah tarafından 1890 (1308) yılında Medine Muhafızı Ferik Osman Ferid Paşa¹⁵⁵ ile Mekke Emiri Avnürrefik Paşa'ya;¹⁵⁶ Muzafferüddin Şah tarafından 1898'de (1315) Emir Avnürrefik Paşa'nın oğlu Şerif Muhammed Abdülaziz Bey'e¹⁵⁷ ve 1899 (1316) ile 1900 (1317) yıllarında Hicaz Valilerine

kıyaslamanın değerini oldukça artıracaktır. Ancak böyle bir incelemenin yapılması, bu çalışmanın sınırlarını oldukça aşmaktadır.

¹⁵³ Hicaz demiryolu projesinin, asker sevkiyatını kolaylaştırarak güvenliği ve kontrolü sağlama amacı dışında, içeride ve dışarıda halifeye itibar kazandırma ve Müslümanlar arasında dayanışmayı artırma gibi amaç ile faydaları olmuştur. Bu konuda bkz. Murat Özyüksel, *The Hejaz Railway and the Ottoman Empire: Modernity, Industrialisation and Ottoman Decline*, Translated from Turkish by Sezin Tekin, I.B. Tauris, London and New York 2014; William Ochsenwald, *The Hijaz Railroad*, University Press of Virginia, Charlottesville 1980; Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994; Namık Sinan Turan, "II. Abdülhamid'in İttihad-ı İslam Siyasetinde Propaganda Ögesi Olarak Hicaz Demiryolu", *CIÉPO 6: Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, II Uşak İli Kalkınma Vakfı, Uşak 2011, s. 1195-1218; Diğer taraftan, Mekke Emirlerinin 19. yüzyılda sıklıkla yönetime sorun çıkarıp başına buyruk davrandıklarını hatırlamak gerekir. Bu nedenle, zaman zaman aileleri İstanbul'da adeta gözetim altında yaşamak zorunda kalmıştı.

¹⁵⁴ BOA, İ.DH., 992/78359, 17 Ramazan 1303 (19 Haziran 1886).

¹⁵⁵ BOA, DH.MKT., 1778/153, 23 Rabiulevvel 1308 (6 Kasım 1890).

¹⁵⁶ BOA, İ.DH., 1188/92955, 27 Zilhicce 1307 (14 Ağustos 1890).

¹⁵⁷ BOA, İ.TAL., 138/29, 13 Zilhicce 1315 (5 Mayıs 1898)

birinci rütbelerden,¹⁵⁸ 1897 (1315) yılında, Mevkib-i Hacc-ı Şerif Muhafızı Abdurrahman Paşa'ya ikinci rütbeden *şîr-u burşid* nişânları verilmişti.¹⁵⁹ Dolayısıyla Kaçarlar, Hicaz'da ilgi alanlarını küçük bir kitleyle sınırlandırmışlardı. Bu durum, İranlı hacıların güvenliğinin temin edilmesi gibi kısıtlı bir amaçla ilişkilendirilebilir. Ya da şahların, Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın bölgeleriyle kıyaslandığında, Hicaz'da nişân dağıtma işini daha az ciddiye aldıkları şeklinde yorumlanabilir. Bunun muhtemel iki gerekçesi vardır: İlk olarak, "Şîr" Kaçar Devleti'nin, tüm dünya Müslümanlarını hedefleyecek düzeyde başarılı bir propaganda yapacak gücü yoktu. Mevcut güç ve imkanı, daha kolay sonuç alınabilecek bölgelere kanalize etmek gerekirdi. İkincisi, nişân politikasının kısa vadede bazı sonuçlar getirmesi önemliydi. Sınır bölgelerinde, Atabât-ı 'Aliyye'de ya da ticaret rotaları üzerinde bulunan insanlarla ilgilenmek, çok daha hızlı etki gösterirdi.

Ayrıca Osmanlı yönetimi de, İran'ın "bilhassa Hicaz'da" görünür olmasına karşı özel tedbirler alma çabasıydı. İran'a ait sembollerin bölgedeki varlığından rahatsızlık duyulduğuna şüphe yoktu. Hicaz, hac nedeniyle tüm dünya Müslümanlarının buluşma noktasıydı ve burada sergilenen imajın yansımaları sadece iki ülke sınırında değil; çok daha geniş olarak hem Müslüman toplulukları arasında hem de dünya kamuoyunda etkili olabilirdi. Bu nedenle İran'la özdeş figürlerin varlığına bu bölgede özenle karşı çıkılmıştı. Örneğin, İran'ın Cidde Konsolosunun çadırı önüne *şîr-u burşid* arması asılması engellenmek istenmiş, "*Müslümanların ibadetgâbi olan topraklarda Devlet-i 'Aliyye'den başkasının resmi sıfat kullanamayacağı*" belirtilmişti.¹⁶⁰ Fakat yine de karşı çıkış dolaylı yollardan. Diğer yerlerde olduğu gibi burada da açıktan bir tepkiyle ilişkileri germekten kaçınılmıştı. Şahların nadiren nişân vermelerine doğrudan karşı koyulmamıştı.

Nişânlarla İlgili Dikkat Çeken Hususlar

Osmanlı yöneticileri, İran'ın nişân vermesinden ve başka yollarla kendi topraklarında görünür olmasından Hicaz dışındaki bölgelerde de rahatsızlık duymaktaydı. Örneğin, Osmanlı tabiiyetinde bulunan Miran Aşireti Reisi Mustafa Paşa'nın Cizre'de Kayseriye ismiyle yaptırdığı bedestenin iki kapısında İran Devleti'nin armasının (*şîr-u burşid*-aslan ve güneş) bulunduğu ve adı geçen kişinin İran tarafından verilen nişânı taktığı yönünde rivayet olduğu bildirilerek, bu hususta ne yapılması gerektiği Diyarbakır Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne

¹⁵⁸ BOA, BEO., 1286/96427, 16 Zilkade 1316 (28 Mart 1899); BOA, İ.TAL., 208/23, 1 Zilhicce 1317 (2 Nisan 1900).

¹⁵⁹ BOA, İ.TAL., 120/46, 28 Rabiulahir 1315 (26 Eylül 1897).

¹⁶⁰ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A.), 3/2, 16 Muharrem 1298 (19 Aralık 1880).

sorulmuştu.¹⁶¹ Aynı sembolden kaynaklı bir diğer rahatsızlık Samarra'da yaşanmıştı. Osmanlı Kaymakamı, İran'ın Samarra Şehbenderliği kavasının külâhındaki *şir-u hurşid* işaretinin atılmasını emretmişti.¹⁶² Bir başka örnekte, İran'ın nişân verdiği Mehmed Kamil Efendi'nin kim olduğu ve kendisine nişânın hangi gerekçeyle verildiği soruşturulmuştu.¹⁶³ Yine, İran'dan nişân alabilmek için iltimas yaptıran Kerkük Mutasarrıfı'nın şiddetle uyarılması talep edilmişti.¹⁶⁴ Ara sıra da alta kalmamak için ilgili kişi bir de Osmanlı yönetimince ödüllendirilmişti.¹⁶⁵ Tüm bunlar, söz konusu hususlarda tam bir güven içerisinde olunmadığını, kaygılı bir şekilde nişân işinin kontrol altında tutulmak istendiğini göstermektedir.

Nişânlar hakkında ilginç bir iddia, bu tarz taltif yöntemlerinin çoğu zaman "usulen" gerçekleştirildiği yönündedir. Bu iddia ele alındığında şu sorunun cevaplanması gerekir. Karşılıklı nişân verilmesi, gerçekten bir amaca hizmet etmiş midir veya bundan ne ölçüde sonuç alınmıştır? Başka bir deyişle, nişânlar, alanlarda davranış değişikliğine yol açmış, verenlerin beklentilerini karşılamış mıdır? Bu sorulara net ve doğrudan bir cevap vermek, sağlıklı bir ölçüm yapmanın güçlüğü ve bunun böyle bir çalışmanın sınırlarını aşacağı göz önünde tutulduğunda kolay değildir. Ancak bununla ilgili Eldem, Landau'nun II. Abdülhamid döneminde nişânların verilmesi ve etkisi hakkındaki değerlendirmesi ile Deringil'in buna itirazına dikkat çekmiştir: İlk olarak, Landau, II. Abdülhamid zamanında nişân çeşitliliğinin artmasının ve çok fazla kişiye nişân verilmiş olmasının, onların değerini düşürdüğünü iddia etmiştir.¹⁶⁶

¹⁶¹ BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), 269/69, 27 Temmuz 1317 (1899).

¹⁶² Bunun ardından bölgede çeşitli olaylar çıkmıştı. Bkz. BOA, BEO., 2981/223510, 3 Zilhicce 1324 (18 Ocak 1907).

¹⁶³ BOA, ZB., 337/13, 23 Nisan 1320 (6 Mayıs 1904); Bu arada, yabancı bir hükümdarın nişân vermek istediği kişinin bunu kabul etmek ve takmak için önce Osmanlı yönetiminden izin alması gerekiyordu. Çoğu zaman bu izinler verilmişti.

¹⁶⁴ Mutasarrıf Arıf Paşa, İran'dan nişân alabilmek için Gülanber Kaymakamı ve Caf Aşireti Reisi Osman Bey aracılığıyla Kirmanşah Hâkimi Emir Nizam'a iltimas yaptırmaya çalışmış, ancak bu davranış tespit edilince, nişânı alması uygun görülmemiş ve kendisinin şiddetle uyarılması istenmiştir. BOA, BEO., 415/31071, 1 Zilhicce 1311 (5 Haziran 1894); BOA, DH.MKT., 232/12, 4 Muharrem 1311 (18 Temmuz 1893).

¹⁶⁵ Örneğin, İran tarafından *Şir-u Hurşid* nişânı verilen Şam-ı Şerif hanedanından Hasan Efendi'ye buna muadil üçüncü rütbeden *Nişân-ı Osmanî* verilmesi Sadaret'e teklif edilmiştir. Bkz. BOA, DH.MKT., 70/12, 6 Zilkade 1310 (22 Mayıs 1893).

¹⁶⁶ Landau, "Nishân", p. 59; Aslında Landau'nun işaret ettiği bu iddia, daha II. Abdülhamid zamanında bile dillendirilmeye başlamıştı. Sultan Abdülaziz ve Abdülhamid dönemlerinde birkaç defa nazırlık görevine getirilmiş Abdullah Subhi Paşa'nın (1818-1886) ifadeleri bunlardan bir tanesiydi. Paşa, yumuşak ama son derece eleştirel bir tavırla, "*Kesretinden kalmadı rağbet nişan-ı devlete, Bî nişan olmak nişan-ı iffiharımdır benim*" demişti. Ayrıca, Şair Eşref, *Lağzımsa* adlı şiirinde aynı hususa şu beyitle işaret ediyordu: "*Açp Sâhnâme'yi miskinleri bir bir temâşâ et. Nişanlı bir takım hayvânlar*

İkinci değerlendirmenin sahibi Deringil ise bu iddianın hatalı olduğunu ifade ederken, onur nişânları çağı olan 19. yüzyıla ilgili şunları söylemektedir:

“II. Abdülhamid rejimi, nişânların, alan kişinin iyi niyetini besleyeceği umuduyla, nişân dağıtmayı alışkanlık edinmişti. Dolayısıyla, ‘ihsan-ı hümayûn’un simgesel tezahürlerinin, kendi içine alma, özümseme gibi bir anlamı da vardı. Disiplin ya da denetim altına alamadığı kişilere nişân veya ödül verme, Bâb-ı Âli’nin oldum olası sık başvurduğu siyasal araçlardan biriydi. 19. yüzyılda gerçek yaptırım gücü azaldıkça, bu olgu daha da geçerlik kazandı.”¹⁶⁷

İncelenen bazı örnekler, Deringil’i destekler şekilde uygulamanın toplumda karşılık gördüğüne dair kanaati güçlendirmektedir. Hemen ifade etmek gerekir ki; İmparatorluğun son döneminde resmî törenlerde nişânların kordonlarıyla birlikte takılması zorunlu idi. II. Abdülhamid de, etrafındakilerin şatafat içinde olduğu kendi cülûs töreninde, oldukça sade bir kıyafet giymesine rağmen, göğsüne şehzadelikte aldığı *Osmanî* ve *Mecidî* nişânlarını takmayı ihmal etmemişti.¹⁶⁸ İkinci olarak, Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa anılarında, cemaatlerin dinî reislerinin Padişah’tan atıye aldıklarını anlatmış; “*bunlar içinde bazıları ve İstanbul’daki rüesâ-i rubâniye “atıye-i seniye” namı altında avâid alırlardı. Tebaaya nişân almak keyfiyyetinin bir aralık hayli kârlı bir ticaret işi hâline sokulduğu da rivayet olunurdu*” diyerek; bu işin amacından sapmasının yanında, halkın nişân alma konusunda talepkar oluşuna dikkat çekmişti.¹⁶⁹ Üçüncü bir örneğe yine Deringil işaret etmektedir. Buna göre, Isparta’da Paskalya yortusunda kiliseye Osmanlı üniforması ve Padişah’ın verdiği nişânları takarak gitmek isteyen bazı Rum ileri gelenleri Valilikçe engellenmiş, bunun üzerine Babiâli’ye başvurulmuştu. Babiâli’den gelen cevapta, Vali azarlanmış ve ahalinin davranışının, “*Saltanat-ı Seniyye’den ihсан buyurulmuş olan bir şerefle iftihar maksadına mübten?*” olduğu söylenip karışılmaması emredilmişti.¹⁷⁰ Dahası, Osmanlı tebaasından bazıları yalnızca kendi devletinin nişânını elde etmek için gayret göstermemişti. İran nişânı alabilmek için bazen bir Osmanlı memuru dahi istekli olmuştu. Hatta bu uğurda uygunsuz yollara başvurmuştu. Yukarıda da geçen,

ta’dâd lâzımsa.” Bununla birlikte, Falih Rıfki da ilk kez 1932 yılında yayımlanan *Zeytinadağı* romanında meseleye şu sözlerle dikkat çekmişti: “*Şark saraylarının nişân ve madalyalarında, elmas veya gümüşlerinin çarşı değerinden başka hiçbir değeri olmamıştır. Hamit İstanbul’una gelip de birkaç Bedesten malı ve bir iki nişânla geri dönmeyen bemen hiçbir frenk yoktu.*” Bkz. Eldem, *İftihar ve İmtiyaz*, s. 333-334; Falih Rıfki Atay, *Zeytinadağı*, Bateş, İstanbul 1981, s. 87.

¹⁶⁷ Selim Deringil, “Padişahım Çok Yaşal’ Abdülhamid Döneminde Sembolizm ve İktidar”, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, YKY, İstanbul 2002, s. 45, 195 (DN. 98).

¹⁶⁸ Bkz. Karateke, *Padişahım Çok Yaşar*, s. 92, 103, 231.

¹⁶⁹ Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 41.

¹⁷⁰ Selim Deringil, “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda Simgesel ve Törensiz Doku: ‘Görünmeden Görünmek’”, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 74-75.

Kerkük Mutasarrıfı Arifi Paşa'nın, *Şir-u Hurşid* nişânı alabilmek için Gülanber Kaymakamı ve Caf Aşireti Reisi Osman Bey aracılığıyla Kirmanşah Hâkimi Emir Nizam'a iltimas yaptırmaya çalışması önemli bir örnektir.¹⁷¹ Benzer şekilde, Rus yazar Anton Chekhov'un 1887 yılında yayımlanan *Aslan ve Güneş* adlı kısa hikayesinde, Urallarda bir garnizonun valisi olan Rus binbaşının, *Şir-u Hurşid Nişânı* alabilmek için şehre gelen nüfûzlu bir İranlı'yı etkileme çabası mizahi tarzda ele alınmıştır.¹⁷² Tüm bunlar, söz konusu yıllarda iki tarafın nişânlarına da belli bir talep olduğunu, nişâna sahip olmanın farklı bölgelerde statü göstergesi olarak algılandığını göstermektedir. Dolayısıyla nişânlar etkisizdi demek hayli güçtür. Bununla birlikte, tarafların gerek kendi tebaasına gerekse birbirlerinininkine dönem boyunca nişân vermeye devam etmesi (ve buna gittikçe daha fazla başvurması) uygulamadan vazgeçmeyi göze alamadıklarını göstermektedir.¹⁷³ Ayrıca, beklentilerinin bir ölçüde karşılandığına ve olumlu sonuçları olduğunu düşündüklerine dair veri kabul edilebilir. Sonuç olarak, iki ülke arasında verilen nişânlar göz önüne alınıp bir kez daha düşünüldüğünde; nişânların (ve diğer sembollerin), hedeflenen boyutta sonuç vermese bile olumlu etkiye sebep olacak şekilde kullanıldıkları, fakat çok sayıda verildiğinde değerlerini bir miktar yitirdikleri anlaşılmaktadır.

Eldem'in bir başka tespiti, II. Abdülhamid döneminde verilen nişân ve madalyalardan bir kısmının; dönemin ideolojik, siyasi ve maddi yenilikleriyle, yani modern bir görünüm sunma isteğiyle yakından ilişkili olduğu yönündedir.¹⁷⁴ Nişânlar, iktidarların kendilerini tanımlamada kullandıkları çok sayıda araçtan yalnızca biriydi ve üzerlerinde verenin özelliklerini yansıtan ipuçları barındırmaktaydı. Fakat bu tarz yöntemlerle kendini tanımlama, iktidarın kimliğinin kabul görmesi için tek başına yeterli değildi. Bu hususta Karateke, Durkheim'ın, "*bireylerin arasındaki ortak noktaların çoğaldığı toplumlarda çeşitli simgelerin anlamları üzerinde ileri derecede bir birlik*" oluştuğu, düşüncesine dikkat çekmiştir.¹⁷⁵ Buradan hareketle, Osmanlı ve İran yönetimlerinin gerek kendi gerekse diğerinin tebaasına nişân vermeleri, aradaki ortak noktaları artırma çabası olarak da görülmelidir.

Dikkat çeken bir diğer husus, nişân almak için bazen sadece önemli bir makamda bulunan birinin yakını olmanın yeterli gelmesidir. Hükümdarlar

¹⁷¹ Bkz. Dipnot 163.

¹⁷² Anton Chekhov, *The Lion and the Sun*, translated by Constance Garnett in 1887, in *Complete Works of Anton Chekhov*, Delphi Classics, I, Hastings, East Sussex 2016.

¹⁷³ Osmanlı arşiv belgelerinde, İran tarafından verilen nişânların, Nasirüddin Şah (1848-1896) döneminin son on yılından itibaren artış gösterdiği, Muzafferüddin Şah (1896-1907) döneminde de zirveye çıktığı görülmüştür. Osmanlı tarafı ise bunu İran'a yönelik rutin bir faaliyet olarak ele almış, dikkat çekici bir artış olmadan, kontrollü şekilde devam ettirmiştir.

¹⁷⁴ Eldem, *İftihar ve İmtiyaz*, s. 332.

¹⁷⁵ Karateke, *Padişahım Çok Yaşa*, s. 236.

dışında, devlet görevlilerinin çocuklarına, eşlerine veya akrabalarına nişân verilmesine dair çok sayıda örnek vardır. Osmanlı tarafının, İran şehzadelerine, Sefir'in oğlu süvari teğmeni Muhsin Han'a ve Sefir'in kardeşinin oğlu teğmen Mehdi Han'a üçüncü rütbeden *Mecidi Nişânı* vermesi gibi;¹⁷⁶ İran da Mekke Emiri Avnürrefik Paşa'nın oğlu Şerif Muhammed Abdülaziz Bey'e (birinci rütbeden),¹⁷⁷ Tahran Sefiri'nin oğlu Memduh Bey'e (ikinci rütbeden),¹⁷⁸ Adana Valisi Nasuhi Bey'in oğlu Yahya'ya (üçüncü rütbeden)¹⁷⁹ ve Suriye Valisi'nin oğlu Salim Bey'e (üçüncü rütbeden)¹⁸⁰ *Şir-u Hurşid Nişânları* vermişti.¹⁸¹

Bu arada, nişânlarla yalnızca ilgili kişiyi etkilemek amaçlanmamıştı. Bu en iyi verilen nişânların gazete gibi araçlarla duyurulmasından anlaşılabilir. Bu yolla daha büyük bir kitle tarafından görünür olma ve etki alanını olabildiğince genişletme arzulanmıştı.¹⁸² Ayrıca, halkın arasındaki iletişim ve haberlerin kulaktan kulağa yayılma gücü de küçük görülmemelidir. Örneğin 19. yüzyıl sonunda Trabzon gibi bir kentte eşraftan ya da memurlardan birinin İran şahı tarafından taltif edilmesinin, kentin her yerinde süratle duyulacağını tahmin etmek zor değildir.¹⁸³

Yine neşriyatın gücünün farkında olarak, gazeteci ve yazarlara, hatta özellikle yabancı uyruklu olanlara nişânlar verilmişti. Yabancı gazeteciler, Osmanlı sultanlarından Abdülmecid döneminden beri nişân almaktalardı. Uygulamaya Sultan Abdülaziz zamanında devam edilmiş, II. Abdülhamid ise (özellikle 1890'lardan itibaren) hem iç hem de dış basına ilgiyi artırmıştı. Hariciye Nezareti bütçesinden yüklü bir miktar bu işlere tahsis edilmişti. Ancak Abdülhamid yönetimi için dış basın denildiğinde, bu daha ziyade Batılı devletlerin basınıydı.¹⁸⁴ Bunlar, Avrupa'daki Osmanlı temsilciliklerince yakından takip ediliyordu.¹⁸⁵ Tahsin Paşa'ya göre, Padişah'ın önemsedığı yabancı gazeteler

¹⁷⁶ BOA, İ.TAL., 196/65, 28 Şaban 1317 (1 Ocak 1900).

¹⁷⁷ BOA, İ.TAL., 138/29, 13 Zilhicce 1315 (5 Mayıs 1898)

¹⁷⁸ BOA, BEO., 3400/254993, 24 Şaban 1326 (21 Eylül 1908).

¹⁷⁹ BOA, BEO., 329/24616, 9 Cemaziyelahir 1311 (18 Aralık 1893).

¹⁸⁰ BOA, BEO., 833/62477, 22 Rebiyülevvel 1314 (31 Ağustos 1896).

¹⁸¹ Ancak buna her zaman riayet edilmemişti. Şii ulemadan Muhammed Efendi'nin devlete sempatisini temin için oğlu Aga Hasan Efendi'nin nişân ile taltifi teklif edilmiş, fakat bunun pek makul gözükmediği cevabı alınmıştı. BOA, DH.MKT., 873/86, 14 Cemaziyelevvel 1322 (27 Temmuz 1904).

¹⁸² Osmanlı yönetimi, yalnızca yabancılara verilen nişânların değil, kendi tebaasına verdiği nişânların da duyurulmasını önemsiyordu. Örneğin bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, No. 1782-6982, 7 Cemaziyelahir 1318 (2 Ekim 1900), s. 1.

¹⁸³ Örneğin, Trabzon Vilayeti eşrafından Pertev Paşa'ya üçüncü ve vilayet tercümanı Andon Efendi'ye dördüncü rütbeden *Şir-u Hurşid* nişânı verilmesi hakkında bkz. BOA, BEO., 515/38555, 14 Cemaziyelevvel 1312 (13 Kasım 1894); BOA, BEO., 508/38094, 4 Cemaziyelevvel 1312 (3 Kasım 1894).

¹⁸⁴ Erhan, "19. Yüzyılda Osmanlı", s. 682-686.

¹⁸⁵ Turan, "19. Yüzyılda Osmanlı Diplomasisinde Nişânın", s. 514.

arasında, *Times*, *Tan*, *Külise*, *Zeitung*, *Tribune*, *Standard* ve *Viyedemusti* bulunmaktaydı. Ayrıca;

“Avrupa gazetelerinden bazılarının İstanbul’daki muharrir ve muhabirleri saraya davet olunarak mühtelif suretlerde taltifleri unutulmazdı. Bu siyasetten hayli fayda görülmüş, birçok makaleler muvâfık surette yazdırılmıştı.”¹⁸⁶

Fakat II. Abdülhamid’in Batılı gazeteci ve gazete sahiplerini ödüllendirmesine dair sayısız örnek bulunmasına rağmen, onların İranlı meslektaşları için aynı ilginin varlığından söz edilememektedir.

İran içinse durum oldukça farklıydı. Öncelikle, İslâm dünyasının açık biçimde en önemli idari merkezi kabul edilen ve Müslümanların hac güzergahı üzerinde bir nevi toplanma noktası olan İstanbul, İran yönetimi açısından Avrupa başkentlerinden farksızdı. İkincisi, İstanbul’a ve diğer önemli Osmanlı kentlerine, ticaret yapmak, iş aramak vb. sebeplerle yerleşmiş çok sayıda İranlı vardı.¹⁸⁷ Hem bunlar hem diğer Müslümanlar hem de İran’ın Batı’yla temasına katkı sağlayan Osmanlılar üzerinde etki sahibi olmak, şahlar için büyük önemi haizdi. Bu nedenle İran tarafından, *Malumat* ve *Servet* gazeteleri imtiyazlı sahibi Tahir Bey’e (birinci rütbe),¹⁸⁸ *Bursa* gazetesi imtiyazlı sahibi Emiri Efendi’ye (dördüncü rütbe)¹⁸⁹ ve *Van* gazetesi muharriri Mehmet Kemal Bey’e (dördüncü rütbe) *Şir-u Hurşid* nişânları verilmişti.¹⁹⁰

Son olarak, her ne kadar İran kadar titiz olmasa da, Osmanlı yönetiminin de nişânlar konusunda hassasiyeti olduğu ilave edilmelidir. Verilen nişânların tesirini artırmak ya da karşı tarafın gönlünü okşamak için Osmanlılar da belli tedbirler düşünmüşlerdi. Örneğin, Şah’ın oğulları için gönderilmesi planlanan birer kıt’a *Murassa Nişân-ı Osmanînin*, İran Sefareti aracılığıyla gönderilmesi durumunda Şah’ın bundan üzüntü duyacağı (bunu özensizlik olarak algılayacağı) ve bu durumda Tahran Sefareti’nin zorda kalacağı gerekçe gösterilerek; nişânların kuralına uygun olarak İngiltere Sefareti postasıyla Osmanlı Sefareti’ne

¹⁸⁶ Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid*, s. 160-161.

¹⁸⁷ Bkz. Akin Kiren, “Iranians in Istanbul and their Oppositional Activities against the Qajars”, *The MAYDAN* (Online publication of the Ali Vural Ak Center for Global Islamic Studies at George Mason University, 6 February 2017, <https://www.themaydan.com/2017/02/iranians-istanbul-oppositional-activities-qajars/> (Erişim 27 Temmuz 2018).

¹⁸⁸ BOA, İ.TAL., 239/29, 28 Ramazan 1318 (19 Ocak 1901); İlginç biçimde, nişânın verilmesinden altı ay önce İran Şahı hakkında yazılan olumsuz içerikli makaleden dolayı, İran Sefareti, Osmanlı yönetimindeki muhataplarından Servet Gazetesi hakkında gerekenin yapılmasını talep etmişti. Bkz. BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.), 59/105, 14 Safer 1317 (24 Haziran 1899).

¹⁸⁹ BOA, İ.TAL., 208/9, 29 Zilhicce 1317 (30 Nisan 1900).

¹⁹⁰ BOA, İ.TAL., 83/72, 19 Safer 1313 (11 Ağustos 1895).

iletilmesi, buradan da muhataplarına ulaştırılması istenmişti.¹⁹¹ Bazen de diğer tarafın verdiği nişânların miras kalıp-kalmayacağı sorun olduğunda,¹⁹² yönetim, diğerinin egemenlik hakkı sayılabilecek bir hususta müdahale etmekten kaçınmıştı.¹⁹³

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Amiral Nelson'a verilen *çelenkle*, Kaçar İranı'nda da General Gardane komutasındaki Fransız misyon temsilcilerinden bir kısmına verilen *şir-u hurşid nişân*larıyla başlayan bir gelenek; 19. yüzyılda iki ülkede de yaygın hale gelmiş ve yüzyılın ortalarından itibaren diplomasinin olmazsa olmazına dönüşmüştü. İncelenen dönemde II. Abdülhamid ve şahlar, önemsedikleri diğer hükümdarlara olduğu gibi, birbirlerine de *İmtiyaz* ve *Timsâl* nişânları vermişlerdi. Ayrıca öteki nişânlarını birbirlerinin unsurlarına dönük kullanmışlardı. Fakat uzun bir zaman dilimini kapsayan tüm diplomasini incelemelerinde olduğu gibi, bu alanda da “doğrusal olma veya her zaman aynı tepkileri gösterme” tavrı sergilenmemişti. Yani, münasebetlerin genel seyirinde dalgalanmalar oldukça, nişân verme konusunda da zıt tutumlar gösterilmişti.

Bu dönemde özellikle İran Şahları, diğerinin tebaasına nişân vermede hayli cömert davranmışlardı. Muzafferüddin Şah'ın İstanbul ziyaretinde (1900) neredeyse bire on oranında nişân dağıtılması bunu tek başına doğrulamaktadır. Şahlar, iki ülke arasındaki problem ve menfaat sahalarında sık sık nişânlara başvurmuşlardı. Diplomatik ve bürokratik konulardaki kişi ile yakınlarının yanı sıra; Şia'nın tarihi merkezi konumundaki Irak'ın Atabât-ı 'Aliyye bölgesi, tüm Müslümanların kutsalı Hicaz, sınır hattı ve ticaret rotaları üzerinde yaşayan Osmanlılar, uygulamanın ilk muhatapları olmuştu. Buna karşılık II. Abdülhamid yönetimi, nişânları daha ziyade İranlı ya da Şii seçkinleri hedefleyen bir araç olarak görmüştü. Yönetim, nişânlarla ilgili daha önce yapılan çalışmaların ortaya koyduğu gibi, kendi tebaası ile yabancı unsurlara bol bol nişân vermişti. Ancak İran'a kıyasla, ötekinin tebaası arasında hedef kitlesini daha dar tutmuştu. Aynı şekilde gazetecileri nişânlar yoluyla etkilemeye çalıştığına, yüzünü Batılı gazetecilere çevirmişti. Farsça yazan gazetecileri, dolayısıyla onların okurlarını, fazla önemsememiş ya da daha az önemsemişti. Buradan hareketle; II. Abdülhamid'in nişân dağıtırken savurganca davrandığını iddia eden çalışmaların

¹⁹¹ Tabii burada, Tahran Sefareti'nin, aslında daha çok kendi pozisyonunu hesap ettiği düşünülebilir. BOA, Y.A.HUS., 167/88, 1 Recep 1298 (30 Mayıs 1881).

¹⁹² Örneğin, Van eski Valisi Halil Bey, İran tarafından verilen birinci rütbe *Şir-u Hurşid* nişânının kendisinde kalması ve bunu kullanmaya devam etmesine izin verilmesi talebinde bulunmuştu. Bkz. BOA, DH.MKT., 1930/16, 8 Şaban 1309 (8 Mart 1892).

¹⁹³ Mesela Halep Telgraf Başmüdüğü müteveffa Ahmed Efendi'den kalan nişânın mirasçılara hatıra olarak bırakılmasının, “*İran devletinin kararı olduğu*” ifade edilmişti. Bkz. BOA, DH.MKT., 1376/47, 9 Safer 1304 (7 Kasım 1886).

bir kez daha sorgulanması gerekebilir. Bununla birlikte, Kaçarların, ticaretin içindeki Osmanlılara veya Osmanlı toplumunun alt katmanındaki insanlara bile nişân vermesi; hem bu işe hem de Osmanlı kamuoyuna verdikleri önemle ilişkilidir. Daha açık bir ifadeyle, İran'ın Batısı zaten Osmanlı İmparatorluğu idi. Hala oldukça geniş bir alana yayılmış Osmanlı toprakları, İran'ın modernleşmesi, kalkınması ve Batı ile kurduğu temas için, üzerinden geçilmesi gereken önemli bir köprüydü. Bir anlamda, batılılaşma çabaları için bir nevi ara duraktı.

Diğer yandan, iki tarafın da çok sayıda nişân dağıtması, doğal olarak nişânların manevi değerini bir ölçüde azaltmıştı. Zira az olanın değerli kabul edilmesi evrensel bir durumdur. Ancak çalışmada sunulan örnekler, nişânlar sayesinde diğer tarafla diyalog kurma ve görünür olma amacına büyük ölçüde ulaşıldığını teyit etmektedir. İki devlet de siyasi rekabete rağmen modern diplomasinin bu aracına karşı koyamamıştı. Taraflar, diğerinin kendi tebaasıyla nişânlar veya başka araçlar yoluyla iletişim kurmasından rahatsız olsalar dahi, bunun gerçekleşmesini doğrudan engellememişlerdi. Dolaylı mücadele ile karşı tarafın tesirini azaltmaya çalışma, bu yüzyılda daha geçerli bir yöntemdi. Karşılıklı hediyeleşme ve nişân verme gibi usuller, ilişkilerin olumlu seyrettiğini gösterirdi. Bu görüntünün bozulmaması son derece elzemdi.

Kaynaklar

I-Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Babrâli Evrak Odası (BEO).

BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT).

BOA, Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR).

BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH.).

BOA, İrade Hususi (İ.HUS.).

BOA, İrade Mabeyn-i Hümayûn (İ.MBH.).

BOA, İrade Taltifat (İ.TAL.).

BOA, Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF.MKT).

BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.).

BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.).

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.).

BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.).

BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.).

BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Hariciye Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.HR.).

BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Hazine-i Hâssa Nezâreti Evrakı (Y.PRK.HH.).

BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Nâme-i Hümâyûnlar (Y.PRK.NMH.).

BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A.).

BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Posta ve Telgraf Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.PT.).

BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.).

BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.).

BOA, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.).

BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.).

II-Sürelî Yayınlar

İkdam, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 30 Eylül / 1-2-3-4-5 Ekim 1900.

Servet, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 30 Eylül / 1-2-3-4-5 Ekim 1900.

Tercüman-ı Hakikat, 1782-6982, 2 Ekim 1900.

III-Kaynak Eser ve İncelemeler

ARABKHANİ, Rasoul, “Atabât-ı ‘Aliyat der Revabıt-ı İran va Osmani: Gern-i Nuzdehom (Ba Te’kid ber asr-ı Adbulhamid-i Devvom)”, Tahran, (Zemistan 1393).

ARABKHANİ, Rasoul, “Mes’ele-i Teşeyyü-ü Irak der dovre-i Abdulhamid-i Devvom-i Osmani”, *Pejuşeşba-yı Ulûm-i Tarîhi*, IV, 2, (Tahran Payız va Zemistan 1391), s. 41-62.

ARABKHANİ, Rasoul, “*Sultan II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Atabat-ı Aliyat (Samerra, Kerbela, Kazımiyye, Necef)*” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

ARABKHANİ, Rasoul, “Teşeyyü-ü İrani va Tesennün-ü Osmani: Pejuşeşi der bare-i Münazeat-ı Şii-Sünni der Atabât-ı ‘Aliyat-ı gern-i Nuzdehom (Ba Tekiyyeh ber Esnad-ı Arşiv-i Osmani)”, *Faslname-i İlmi-Pejuşeşi-i Tarîh-i İslam va İran, Danişgabü'l Zebra*, XV, 26, (Tabistan 1394), s. 123-141.

ARTUK, İbrahim ve Cevriye ARTUK, *Osmanlı Nişanları*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967.

ASHRAF, Assef, “The Politics of Gift Exchange in Early Qajar Iran, 1785–1834”, *Comparative Studies in Society and History*, 58, 2, April 2016, p. 550–576.

ATAY, Falih Rıfki, *Zeytindağı*, Bateş, İstanbul 1981, s. 87.

ATEŞ, Sabri, *The Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

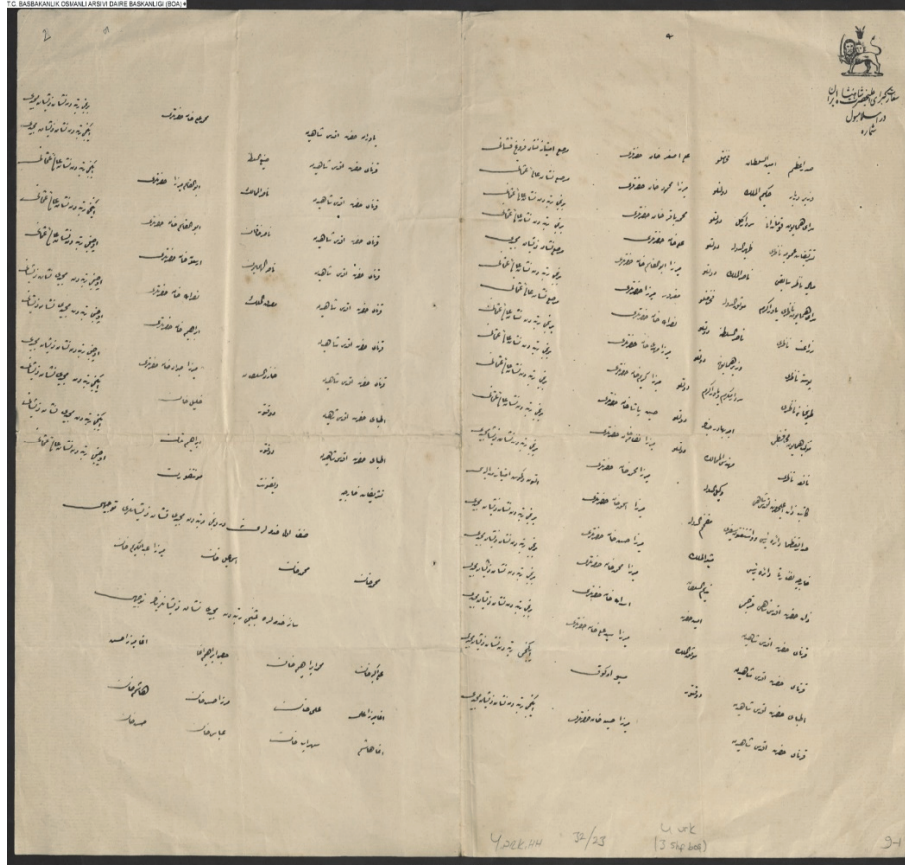
- BEER, H. and J. MOREILLON, "Adoption of the Red Crescent by the Islamic Republic of Iran", *International Review of the Red Cross*, XX, 219, 1980, p. 316-317, doi:10.1017/S002086040006736.
- CHEKHOV, Anton, *The Lion and the Sun*, translated by Constance Garnett in 1887, in *Complete Works of Anton Chekhov*, Delphi Classics, I, Hastings, East Sussex 2016.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, SOAS/Routledge, London and New York 2006.
- DAEİ, Masoumeh, "İran Osmanlı Ticari İlişkileri (1900-1923)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- DEMİREL, Fatmagül, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyafetler*, ed. Lütfü Tınç, Doğan Kitap, İstanbul 2007.
- DERİNGİL, Selim, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törensiz Dokü: 'Görünmeden Görünmek'", *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 53-92.
- DERİNGİL, Selim, "Padişahım Çok Yaşal! Abdülhamid Döneminde Sembolizm ve İktidar", *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, YKY, İstanbul 2002, s. 27-52.
- DERİNGİL, Selim, "The Struggle Against Shi'ism in Hamidian Iraq: A Study in Ottoman Counter Propaganda", *Die Welt des Islams*, XXX, ¼, 1990, p. 45-62.
- ELDEM, Edhem, *İfthar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2004.
- ERHAN, Çağrı, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Yabancı Gazetecilere Nişan Verme ve Maaş Bağlama Politikası", *Osmanlı*, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 681-688.
- ERÜRETEN, Metin, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları: Belgelerle Tarihi*, DMC, İstanbul 2001.
- GÜLSOY, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.
- KARATEKE, Hakan, *Padişahım Çok Yaşal! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- KASHANI-SABET, Firoozeh, "Fragile Frontiers: The Diminishing Domains of Qajar Iran", *IJMES*, XXIX, 2 (1997), p. 205-234.
- KİREN, Akın, "II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslamist Uygulamaları Ekseninde Osmanlı-İran İlişkileri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- KİREN, Akın, "Iranians in Istanbul and their Oppositional Activities against the Qajars", *The MAYDAN* (Online publication of the Ali Vural Ak Center for Global Islamic Studies at George Mason University, 6 February 2017, <https://www.themaydan.com/2017/02/iranians-istanbul-oppositional-activities-qajars/> (Erişim 27 Temmuz 2018)).

- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Arslan", *İslâm Ansiklopedisi*, I, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 606-609.
- LANDAU, J. M., "Nishān", *The Encyclopaedia of Islam*, VIII, 1995, p. 57-62.
- MARASHI, Afshin, *Nationalizing Iran: Culture, Power, and the State, 1870-1940*, University of Washington Press, Seattle and London 2008.
- MAYAKON, İsmail Müştak, *Yıldızda Neler Gördüm?*, Sertel Matbaası, İstanbul 1940.
- MUSHİRİ, Muhammed: "Nishanha va Midalha-yi İran ez Aghaz-i Saltanat-ı Kacariyyah ta Emruz," *Berressiba-yi Tarihi*, VI, 6 (1972), s. 185-220.
- MUSHİRİ, Muhammed, "Nishanha va Midalha-yi İran ez Aghaz-i Saltanat-ı Kacariyyah ta Emruz," *Berressiba-yi Tarihi*, IX, 1 (1974), s. 175-240.
- MUSHİRİ, Muhammed, *Nishanha va Midalha-yi İran ez Aghaz-i Saltanat-ı Kacariyyah ta Emruz*, Müessesesi-i Sikke Şenasi-i İran, Tahran 1354.
- NAJMABADI, Afsaneh, *Women with Mustaches and Men without Beards: Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity*, University of California Press, Berkeley 2005.
- OCHSENWALD, William, *The Hijaz Railroad*, University Press of Virginia, Charlottesville 1980.
- OSMAN NURİ, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususîyye ve Siyâsiyyesi*, II, Kitabhâne-i İslâm ve Askeri, İstanbul 1327/1909.
- ÖZYÜKSEL, Murat, *The Hejaz Railway and the Ottoman Empire: Modernity, Industrialisation and Ottoman Decline*, Translated from Turkish by Sezin Tekin, I.B. Tauris, London and New York 2014.
- PIEMONTESE, Angelo M., "The Statutes of the Qājār Orders of Knighthood," *East and West*, XIX, 3/4 (Sept.-Dec. 1969), p. 431-473.
- ŞHAHİDİ, Yaḥyā, "Decorations", *Encyclopaedia Iranica*, VII, 2, p. 197-202.
- SARIKÇIOĞLU, Melike, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- SCOFIELD, Richard (Ed.), *The Iran-Iraq Border, 1840-1958*, IV, Archive Editions, Buckinghamshire 1989.
- SHAHIDI, Y., "Neshanha-yi Dovre-i Kacar", *Berressiba-yi Tarihi*, VI, 3 (1971/1350), s. 185-240.
- TAHSİN PAŞA, *Sultan Abdülhamid: Tabsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.
- TURAN, Namık Sinan, "19. Yüzyılda Osmanlı Diplomasisinde Nişanın ve Madalyanın Sembolizminden Yararlanma Konusunda Bir Örnek: Şefkat Nişanı", *CIÉPO 19: Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları*, I, İSTESOB Yayını, İstanbul 2014, s. 503-517.

- TURAN, Namık Sinan, “II. Abdülhamid’in İttihad-ı İslam Siyasetinde Propaganda Ögesi Olarak Hicaz Demiryolu”, *CIÉPO 6: Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, II, Uşak İli Kalkınma Vakfı, Uşak 2011, s. 1195-1218.
- ÜSTÜN, İsmail Safa, “Bağdat Eyaletindeki Atebat’a Şû Cenaze Nakli ve Karantina (XIX. Yüzyıl-XX. Yüzyıl Başları)”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXI, 2, 2006, s. 101-118.
- VERNOIT, Stephen, *Occidentalism: Islamic Art in the Nineteenth Century (The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art)*, XXIII, The Nour Foundation, London 1997.
- WILLS, C.J.: *In the Land of the Lion and Sun or Modern Persia*, Ward, Lock and Co., London, New York and Melbourne 1891.
- WRIGHT, Denis, “Sir John Malcolm and the Order of the Lion and Sun”, *Iran*, XVII 1979, p. 135-141.

BELGE-1:

Muzafferüddin Şah'ın İstanbul'u ziyareti sırasında Osmanlı nişânı verilen İrânlıların listesi.

BELGE-2:

Muzafferüddin Şah'ın İstanbul'u ziyareti sırasında Osmanlı nişânı verilen İranlıların listesi (devamı).

